

9(47)
A67

9(0)
A67

С. АНІСІМОВ

ПОВСТАННЯ НА КАТЕРИНИНСЬКІ ЗАЛІЗНИЦІ

В-ВО
„ШЛЯХИ РЕВОЛЮЦІЇ”

З фонду НБ ДНУ ім. О. Гончара

НТБ
ДНУЗТ

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА
ДЕСОЮЗНОГО ТОВАРИСТВА ПОЛІТКАТОРЖАН І ЗАСЛАНЦІВ

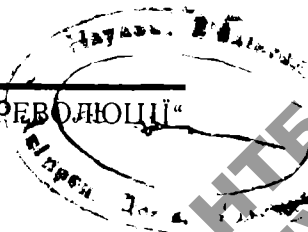
СЕРГІЙ АНІСІМОВ

ПОВСТАННЯ КАТЕРИНИНСЬКІЙ ЗАЛІЗНИЦІ

48611

ХАРКІВ
1930

ВИДАВНИЦТВО „ШЛЯХИ РЕВОЛЮЦІЇ“

НТБ
ДНУЗТ

З фонду НБ ДНУ ім. О. Гончара

Видавництво „Шляхи Революції“, Харків.
1-ша радрук.-Полтава.
ПОЛІГРАФ-ТРЕСТ.
вулиця ім. Фрунзе, № 2.
Замовлення № 2565.
Окріт № 613-Полтава.
Тираж 3000. (6 арк.).
1930.

ВІД АВТОРА

У судовім процесі, що його ми оце тут висвітлюємо, автор участь приймав як оборонець і разом з своїми підоборонними переживав їхню трагедію. Книгу написано за особистими спогадами та збереженими матеріялами і нотатками. Позатим авторові переказали свої спогади і деякі учасники процесу — інженер В. Д. Данчич, А. І. Бушуєв, М. Файнбишев, М. І. Красненко та інші.

Щодо офіційних документів у цій справі, то автор користувався з переховуваних у Ленінградській філії Центрального Архіву справ колишнього департаменту поліції за 1906 рік по 7діловодству №№ 860, 890 і 1057, з матеріялів попереднього слідства та з обвинувального акту.

У цій справі до відповідальности притягнуто на самім початку понад 300 чоловіка. Обвинувального акта складено проти 184 чоловіка, а на лаві підсудних сиділо 131. За 20 років після подій автор, звичайно, неспроможній визначити міру участі в них кожної поодинокі особи. В масових процесях завдання це є недосяжне навіть на судових засіданнях. Отже, описуючи суд і події, автор навмисне уникав кваліфікувати ролю в них поодиноких підсудних, крім кількох осіб, що були, безперечно, грудневих днів 1905 року за проводирів пролетаріяту Донецького басейну. Важливіше і потрібніше, щоб перед читачем пройшли самі картини суду і подій, а так само ті побутові і політичні обставини, за яких вони точилися. Проте не можна було цілком затіяти і масових учасників процесу. Живі люди скрізь і завжди повинні привертати до себе цікавість. Їхня воля, їхня діяльність творили події. Їхні страждання становили трагедію процесу. Отже, не зважаючись виступати в цій книзі щодо них, так би мовити, за суддю в історії, автор поклав собі обмежитися документальними відомостями про них.

ПОПЕРЕДНЄ СЛОВО

„СПРАВА ПРО ЗАХОПЛЕННЯ РЕВОЛЮЦІОНЕРАМИ КАТЕРИНИНСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ У ГРУДНІ 1905 РОКУ“

З 7 листопаду по 19 грудня 1908 року в місті Катеринославі тимчасовий одеський військово-округовий суд розглядав справу „Про захоплення революціонерами Катерининської залізниці у грудні 1905 року“, і в наслідок цієї шоститижневої судової процедури засудив 32 чоловіка до страти і 60 чоловіка до каторги на різні терміни.

Ця страшна справа, в якій судилося 131 чоловік, обернулася зовсім несподівано для підсудних.

Крім невеликої групи революціонерів, решта підсудних були звичайні собі робітники і службовці, що їх втягли до руху події 1905 року. Машиністи, станційні агенти, робітники залізничних майстерень, телеграфісти і конторники — усі вони з ентузіазмом приймали участь у жовтневім залізничнім страйку, приєднавшись до руху, що, здавалося, мусив створити нове вільне життя.

Але того ж дня, як оголошено маніфеста про волю, піднялася кривава хвиля чорносотенних погромів, — тоді вони вже почали загроджувати урядові новим страйком, а уряд призвичаївшись до деспотизму та гноблення, сам не йняв віри своїм обіцянкам і не хотів розстатися з самодержавним ладом. Вперто і жорстоко провадив уряд свою лінію погромів та усмирень і домігся того, що в грудні 1905 року у Москві таки справді оголошено другий загальний страйк, що призвів до збройного повстання.

Катеринославські залізничники без вагань одразу приєдналися до нього з невиразною надією, що пощастить врятувати щойно виборону волю. Але новий кабінет міністрів з Вітте і Дурново

на чолі висунув проти них військову силу, і страйк обернувся на повстання. Місцевого війська було мало, отже повстанці залізничники спершу перемогли і захопили до своїх рук майже цілу Катерининську залізницю на відстані (разом з коліями до рудень та заводів) понад дві тисячі вісімсот верстов. Це захоплення залізничної колії на терені цілого Донецького басейну могло б створити базу для нового революційного уряду, але провінційні залізничники про це навіть і думки не мали, вони озиралися на Москву та Петербург. А там події пішли не на користь революції. Тоді у повстанців підупав настрій і нова сутичка з військом після рішучої, але кволої, спроби дати опір призвела їх до розгрому. Меншість, тобто справжні революціонери, вжили заходів до того, щоб урятуватися до кращих часів, рядовики-ж—учасники повстання, що складала головну його масу, заселили місцеві в'язниці.

Далі перед ними прослалася довга і темна смуга безмірних фізичних і моральних страждань. Напочатку 1906 року, коли уряд ще вагався і провадив вибори до першої державної думи на Катерининській залізниці створено спеціального комітета, що визначав міру їхньої провини, а головно ж пильнував відновити нормальний рух з допомогою колишніх страйкарів. Переговорами з судовою та охоронною владою комітет цей домігся того що переважну частину їх повернено на старі місця. І вони повернули до свого попереднього підвладного життя, але з спогадами про пережите та з тривогою за майбутнє, бо судову справу розпочато, і ніхто не міг знати, як вона обернеться.

Крім невеликої групи революціонерів, залишених по в'язницях, решту, чоловіка з 300, звільнено, і ті з них, що почували себе скомпромітованими перед владою, розпорозилися по всіх усядах.

Події, що точилися в грудні 1905 року на Катерининській залізниці, відійшли до політичного минулого. Та судова справа про них через непохитний канцелярійний лад снувалася. І як до справи причетно було дуже багато людей і допитувати доводилося численних свідків, то справа та почала мандрувати по канцеляріях, по слідчих та прокурорах майже цілої Росії. Пролинуло понад два роки, а звинувачуваних, випущених на волю під заставу та поруку чи зобов'язання про невиїзд, протягом цього часу ніяка судова влада не турбувала. Дехто з них устиг навіть

забутися про своє перебування під судом і до певної міри забу-
тися про подробиці своєї участі в подіях, тимчасом судова
права снувалася далі.

Весною 1908 року справою про захоплення Катерининської залізниці 1905 року з якихось випадкових причин зацікавився всевладний тоді фаворит Столипін. І почалося дуже складне листування між цивільним і військовим губернатором, між судовою владою і прокуратурою, між директором департаменту поліції Вуїчем, генералом Каульбарсом, тодішнім командувачем Одеської військової округи, та самим Столипіним про те, щоб передати цю справу до військового суду. З надзвичайною спритністю та мистецтвом вишукували формальних доказів до того, щоб Катеринославський губернатор Клінгенберг міг своєю владою передати справу до військового суду, не порушуючи закону. Надто багато зусиль покладено на те, щоб обійти головну перепону. Справа в тому, що Катеринославщину і цілий район Катерининської залізниці оголошено на військовому стані лише з 20 грудня 1905 року, а події розгорнулися між 8 і 17 грудня, тобто до цього наказу. То спритно, то грубо гнули закон, куди хотіли, і свого домоглися: справа ніби сама собою опинилася у прокурора Одеського військово-округового суду. Судовий слідчий притягав усіх звинувачуваних за 129, 132 і 126 статтями кримінального кодексу, тобто за агітацію, виголошування промов, поширення проклямацій або за приналежність до протиурядових товариств. Звинувачуваним загроджувало ув'язнення у фортеці, або у найгіршому випадкові — заслання. У військовому суді стап речей змінився. Помічник військового прокурора Одеського військово-округового суду капітан Шевяков склав обвинувального акта, за яким переважну більшість підсудних звинувачувалося за 102 статтею карного кодексу, а 71 особу за 100 статтею того ж таки кодексу. Це визначало, що переважній частині звинувачуваних загроджувала каторга, а дехто, за жорстокого ставлення до них суду, опинився під загрозою смертної кари. У такому вигляді обвинувального акта затвердив командувач військової округи генерал Каульбарс 14 січня 1908 року. Весною копії з нього розіслано звинуваченим, що вже працювали по різних станціях Катерининської залізниці.

Проте навіть після вручення копій обвинувального акту тих, що перебували на волі, не взято під варту, навіть тих, кого зви-

нувачувано за грізною сотою статтею. Те, що їх лишили на волі, досвід інших залізничних процесів, навіювали думку, що виголошене звинувачення — не серйозне. Так само, либонь, гадали і прокурор Одеського військово-округового суду і командувач округи військової, інакше бо вони, звичайно, не лишили б звинувачуваних на волі. Знати, ніхто, — ні суд, ні місцева влада, ні преса — не обізнані були з задумами Столипіна та департаменту поліції і наївно гадали, ніби справа потрапила до військового суду через непереможні сили закону, або певніше лише через те, що Катеринославщину оголошено на військовому стані.

Минуло ще з півроку, як в-осени 1908 року в газетах з'явилося повідомлення, що незабаром у Катеринославі тимчасовий Одеський військово-округовий суд розглядатиме цю справу, і всіх підсудних прокуратура звинувачуватиме за 100 статтею, що загроджує смертною карою. Повідомлялось так само, що головний військовий суд відряджає підтримувати звинувачення у цій справі помічника військового прокурора підполковника Філімонова а головуватиме військовий суддя генерал-майор Володимир Олександрович Лопатін.

Але цікаво, що й після цього влада не зайняла звинувачуваних, що й далі тихо та мирно працювали по своїх залізничних станціях. Всі вони прочитали газетне повідомлення, а в тім не поїняли віри, що суд поставить їх під загрозу смертної кари і що взагалі такий кінець може справді трапитися.

Нарешті у жовтні одержали виклики до суду на 7 листопада 1908 року. В Катеринославі тижнів за два до того почала функціонувати в приміщенні арештанських рот на В'язничному майдані канцелярія військового суду. Прибули судді та обидва прокурори — Філімонов і Шевяков. Голова суду генерал Лопатін за перших таки звертань до нього оборонців про те, щоб їм дано можливість доступитися до справи, дано побачення з під оборонними, які перебували у в'язниці, сильно хвилювався і частогусто, без будьяких видимих приводів, втрачав рівновагу. Ці ознаки примусили оборонців дуже нашорошитися. Та й справді, за законом і з практики на суді нового звинувачення за 100 статтею ніби не могло бути. Та оборонці знали, що часом буває те, чого не може бути. Всіма засобами домагалися вони довідатися від Лопатіна, від секретарів, від суддів, від їхніх знайомих, і взагалі у судових сферах, чи правда, що ніби існує інструкція

від головного військового суду підчас самого судового засідання застосувати 100 і навіть 279 „шибеничну“ статтю. Але тут усі відмовлялися тим, що вони нічого не знають, і виразно конспірували.

З раннього ранку 7 листопада цілий майдан перед будинком арештанських рот оточили кінні та піші городовики. Всередині чергувалися сторожові військові частини. Крізь своє коло городовики нікого не пускали крім обвинувачуваних, що мали виклики, свідків та оборонців, що мали перепустки за підписом самого генерала Лопатіна. Звинувачуваних, що прибули на суд, назад уже не пускали, а підчас засідання їх оточили тісним колом вартових із добутими шаблями. Ледве розпочалося судове засідання, як прокурор Філімонов з наказу головного військового суду зробив заяву про звинувачування за 100 статтею карного кодексу і 279 статтею XXII книги збірника військових постанов. Оборонці заперечували, доводили протизаконність цієї вимоги, але суд слухав їх дуже нетерпляче. Лопатін перепинив їх. Далі він оголосив постанову суду про те, що всіх присутніх підсудних, крім одного, звинувачується, як бунтівників, що підняли повстання із зброєю в руках з метою встановити в Росії демократичну республіку замість запровадженого за головними законами самодержавства, і що, зважаючи на тяжкі звинувачення, їх усіх береться до ув'язнення.

У місті нова кваліфікація звинувачення справила тяжке вражіння. Жах смертної кари з того моменту завис над підсудними. Усі зрозуміли, що конспірували і затаювали пропозицію від головного військового суду лише на те, щоб підсудні не розбіглися, що їм влаштовано пастку, де їх і зачинено. Суд ніби спокійно провадив свою процедуру, заслухав обвинувальний акт, допитав підсудних, перекликав свідків, встановив порядок судового слідства.

Далі протягом усіх 40 днів судового слідства підсудні дарма що несміливо та в тім силкувалися захистити себе і перед кінцем слідства, 6 грудня, в день іменин Миколи II, відправили у в'язничній церкві олебінь і надіслали йому привітальну телеграму. Цей крок, що його інспірував губернатор через в'язничну адміністрацію, вперто і настирливо виконувало кілька підсудних, завдав переважній більшості їх тяжких моральних страждань: попустившись на нього підо впливом загрози смерт-

ної кари, вони почували себе заплямованими, і тимчасом розуміли що відмовлення підписати телеграму наражало їх просто на шибеницю. Відмовилося підписати телеграму лише 19 чоловіка, з яких потім семеро не встояли і після смертного вироку подали клопотання про помилування.

Четверо з тих, що відмовилися подавати прохання, на час грудневого страйку 1905 року були неповнолітні. Це їх врятувало від смертної кари.

Решта 8 чоловіка, як читач побачить з подальшого загинули як герої. ¹⁾

---

¹⁾ Наводимо редакцію 100 статті кримінального кодексу 1903 року: „Винних у домаганні поневільно змінити в Росії, або якійсь її частині, за встановлене, за основними державними законами урядування, або порядок наступництва, або відокремити від Росії якусь її частину карається:

Смертною карою.

Якщо таке домагання виявлено на самім його початку і не потребувало особливих заходів до його ліквідації, то винних карається:

Терміновою каторгою.

За домагання вважається і виконання цього тяжкого злочину і замах на нього

Стаття 279 ХХІІ кнжки збірника військових постанов передбачала всілякі замаху зі зброєю в руках, вчинені за воєнного часу але застосовували її за підсиленої охорони або військового стану і за мирного часу військові суди, що ліквідували революцію 1905 року. Жах її не лише для підсудного, а часом для самих суддів полягав у тому, що вона не припускала жодного полекшення кари, будь якого переходу до каторги. Лише неповнолітні та особи, що їх не визнано за неодмінних учасників злочину, діставали за тією статтею довічну каторгу

ПОДІЇ

1. ЗАГАЛЬНА КАРТИНА ГРУДНЕВИХ ПОВСТАНЬ 1905 РОКУ
НА КАТЕРИНІНСЬКІЙ ЗАЛІЗНИЦІ

Події, що їх розглядав Одеський військово-округовий суд, дуже цікаві.

Обвинувальний акт обмальовував їх не лише з погляду провини тих або тих осіб, що становило його завдання, а головно силкувався довести, що в основах подій не було будьякого революційного руху, який самостійно розгорнувся. На думку тих, що складала обвинувального акта, уся справа полягала в тому, що діяли і підбурювали людність зловмисні агітатори. За другу причину грудневих повстань, на їхню думку, було те, що жовтневий страйк лишився непокараний, отже, серед службовців та робітників підупала дисципліна. „Збори і мітинги почали одвідувати і люди поміркованих переконань, що до того стояли остернь руху. Робітники почали тримати себе незалежно, зухвало“. Нарешті відіграв ролю, на їхню думку, і маніфест 17 жовтня 1905 року, якого автори обвинувального акту звичайно не могли називати революційною проклямацією, бо як там не було, а під ним стояв підпис „священої особи його імператорської величності“.

Отже, з погляду обвинувального акту, у цій справі було троє винних: поперше революційні організації та їхні агітатори, подруге якісь невиявлені формально, позалаштункові автори маніфесту 17 жовтня і потрете залізничне начальство, що припустило підупадання дисципліни після жовтневого страйку, не покаравши його. А втім, ні одного винного за ці події судова влада не розшукала і в цій справі не допитувала. Це були

постаті, що діяли десь поза лаштунками, або певніше, якісь таємничі і могутні сили, яких вони спіймати неспроможні, та й не силкувалися, на вплив яких на хід подій вони вказували пальцями і безсилі становилися перед ними у позу знаків оклику. Хапали ж вони, звинувачували і вимагали вироку лише про телеграфістів, машиністів тощо. Вони вишукували проти них фактичні докази, визначали ознаки, за якими їх можна б підвести під статті карного збірника 1903 року, і ні про що інше вони не турбувалися. Решту мав уже докінчити або сам суд, або, за конфірмації вироку, командувач війська. І справді, і Лопатин, і Каульбарс приймали до уваги не ті революційні події, що в них так або так підсудні приймали участь, а за виразом Каульбарсового доповідання „саму суть цієї справи, суто-індивідуальні відміни підсудного, міру участі його в справі, поведінку на суді та у в'язниці тощо“. Такий несудовий, а сутополіційний погляд на справу дуже позначився на обмалюванні в обвинувальнім акті подій, що точилися на Катерининській залізниці та Донецькому басейні у грудні 1905 року. Він обмальовує їх, так би мовити, крізь гримасу поліційного переполоху. Переказуючи їх тут в рамках судового процесу ми, звичайно, подбаємо зняти з них цю поліційну маску.

Насправді внутрішня вага і зміст грудневих подій на Донецькому басейні були не ті самі, що по цілій Росії, а надто по її промислових районах, де скупчувалися великі маси пролетаріату. Вони базувалися на всіма знаних тепер причинах, що привели країну до революції.

Грудневі події — це масовий політичний рух цілого пролетаріату Росії, і його декретували Петербурзька та Московська Рада робітничих депутатів та конференція 29 російських залізниць.

Серед робітників Катерининської залізниці ще з самого початку 1905 року почало виявлятися в різних формах збурення, що охопило тоді цілу країну. По різних її станціях, депах і майстернях не раз того року виникали страйки. На Катерининській залізниці з мережею, що охоплювала величезний район Донецького басейну з його рудними та залізообробними заводами, з багатьма тисячами гірничих і заводських робітників — жовтневий страйк вибухнув з особливим піднесенням. Як і по інших залізницях, обрано делегатів, що репрезентували робітників і службовців і на місцевих з'їздах, і на Всеросійському з'їзді

залізничників. З'їзди, мітинги і випадкові збори відбувалися без перестану. Вимоги поліпшити економічний і правовий стан службовців і робітників посідали у рухові не менш серйозне місце, аніж суто-політичні питання. Характерно, що тимчасом як 18-го жовтня з Петербургу дано наказа припинити страйки, на Катерининській залізниці переважна більшість служб стала на роботу не 18, а лише 20 жовтня, тобто після того, як адміністрація оголосила про задоволення переважної більшості економічних і правових вимог службовців і робітників.

Машиністи ж стали на роботу лише 23—24 жовтня, коли економічні вимоги задоволено цілком. Далі треба відзначити, що делегатські збори робітників Катерининської залізниці, які засідали в складі близько 700 чоловіка, ухвалили запровадити революційним шляхом 8-мигодинний робітний день по всіх майстернях і депах залізниці, і цю постанову негайно виконано по переважній більшості станційних депів і майстерень залізниці— в Катеринославі, Нижнедніпровському, Олександрівському, Сватові, Пологах, Гришині, Овдіївці та по інших місцях. Разом з тим цілком змінилися внутрішні взаємини робітників з адміністрацією. Були випадки розправи з майстрами і начальством у формі виводжування на тачках.

З виявів революційности за характеристичні треба вважати вимоги усунути непопулярних урядових осіб. Серед вимог, що домагалися запровадити кращий правовий стан, треба відзначити вимоги організувати третейські суди, що мали розглядати непорозуміння між адміністрацією та робітниками майстерень і депів, про організацію мішаних комітетів розв'язувати питання про прийом та звільнення. Серед економічних вимог за найхарактеристичнішу треба вважати вимогу збудувати житлові приміщення, бо на цілому Донецькому басейні по станційних, рудних і заводських виселках житлові умови були неймовірно погані.

Але поряд з цим, звичайно, насамперед усіх цікавила боротьба з царським урядом. Погроми, жорстокі приборкування селян, серед яких розгорнувся аграрний рух, приборкування зброєю різних, що спалахували у військові і флоті, повстань— виразно свідчили, що контр-революційна політика уряду домагається знищити всі здобутки революції. В листопаді вибухнуло повстання в Севастополі, на чолі якого стояв лейтнант Шмідт. За кілька днів його задавлено з усією відвертістю і жорстокістю.

17 листопада в Катеринославі, на приміщенні Англійського клубу, відбулися збори залізничних службовців, де було присутніх 600 — 700 чоловіка, тобто стільки, скільки спроможна була вмістити зала. Перед цими зборами знято питання про те, що залізничники, перевозивши військо на придушення революційного руху в народі, тим самим приймають участь у боротьбі на боці уряду та контр-революції. Дарма, що збори ці скликано з метою вислухати доповідь делегатів, що повернулися з першого з'їзду Всеросійського Залізничного Союзу. Доповідь про Севастопільські події перекинула усю чергу денну. З великим піднесенням ухвалено таку постанову: „Збори залізничних службовців і громадян міста Катеринослава ухвалили визнати участь залізниць у транспортуванні війська з зазначеною метою за рівнозначне участі у вбивстві, а залізничних службовців, що в той або той спосіб приймають в ньому участь, за посібників у цих злочинах, що заслуговують якнайсуворішої громадської ганьби“. Одночасово з цією постановою збори ухвалили звернутися до місцевих організацій з пропозицією вжити заходів до усунення в кожному поодинокому випадкові можливостей транспортувати військо на придушення революційного руху.

На тих таки зборах ухвалено постанову надіслати до газет телеграму з протестом проти арешту в Москві Бюра Всеросійської Селянської Спилки. В цьому акті Катеринославські залізничники вбачали обурливе порушення від уряду оголошеної у маніфесті 17 жовтня волі і вимагали негайно звільнити заарештованих.

У такій політичній атмосфері на Катерининській залізниці проминули кінець жовтня і листопад. За ці сім тижнів, від жовтневого до грудневого страйку, уряд Вітте, як відомо, не згаяв жодного дня в своїх контр-революційних виступах. Лише спершу він абияк маскував їх перед масами, але дедалі рішучіше розгортав цілком одверто свою боротьбу. Наприкінці листопада майже по цілій Росії набрав чинности військовий стан, а по деяких місцевостях вже працювали генерали, призначені на боротьбу з бунтівниками та на придушення революційного руху. За таких обставин виголошували порізно робітники поодиноких залізниць нові страйки. 20 листопада 1905 року, приміром, в Катеринославі дістали телеграму від службовців Харківсько-Миколаївської залізниці з пропозицією приед-

натися до їхнього страйку, оголошеного з метою підтримати вимогу скасувати військовий стан у Харкові та припинити транспортування війська до місцевостей, охоплених повстаннями.

Уся ця революційна боротьба, що точилася в часи між двома загальними залізничними страйками, і всі події, що неминучо вели до грудневого повстання на Катерининській залізниці, в очах тих, що складали обвинувального акта, полягали в тому що „як і передніше надіходять повідомлення про сваволю службовців і робітників, про виживання начальників і майстрів, про часті припинення роботи та інші неподобства, творені під гаслом визвольного руху. Під впливом революційної пропаганди переважна більшість службовців і робітників грали ролю свідомих товаришів, а дехто з побоювання, що їх вважатимуть за чорнотенців і хуліганів, почали говорити про потребу скинути уряд і скликати установчі збори шляхом виборів за чотиричленною формулою“.

Другого грудня співробітники Катерининської залізниці надіслали телеграму з протестом проти засудження до страти лейтнанта Шмідта.¹⁾

Слідом за арештом бюро селянської спілки у Москві, 22-го листопада заарештовано бюро поштово-телеграфної спілки. 26-го листопада в Петербурзі заарештовано Хрустальова-Носаря, тодішнього голову Петербурзької Ради робітничих депутатів. Нарешті 3 грудня підчас засідання, на приміщенні вільно-економічного товариства, заарештовано цілу Петербурзьку Раду робітничих депутатів в кількості 160 чоловіка і одночасно припинено 8 столичних газет, тобто захоплено і розбито центр революційного руху і закуто пресу. Того ж дня видано спеціального закону, за яким жорстоко каралося за участь у страйках робітників та службовців тих підприємств, що мають громадське і державне значення. Цього захода скеровано проти залізничників. Нарешті у відповідь на ці урядові заходи пролетаріят в столицях оголосив страйка. Залізнична Катеринославська управа 7 грудня дістала з Москви про це телеграму. Телеграму адресовано „Усім трьом товаришам з Москви та голові делегатських зборів службовців, Науману до відому та вказівок по залізниці“. В телеграмі повідомлялося, що конференція 29 залізниць, Центральне Бюро Всеросійської

¹⁾ Шмідта страчено лише весною 1906 року.

Автор.

залізничної спілки, Петербузька і Московська Ради робітничих депутатів оголосили 7 грудня загальний політичний страйк.

Ще до цієї телеграми залізнична управа в Катеринослві дістала і передала по всій колії Катерининської залізниці іншу депешу з Москви від 5 грудня за № 1.000.000. В депеші повідомлялося, що в Москві оголошено страйк.

По одержанні телеграми раннім ранком 8 грудня на Чечелівці, тобто передмісті, що сусідило з Катерининськими залізничними майстернями та залізньо-обробним заводом Брянського товариства, де жило близько 60 тисяч робітництва, відбулися делегатські збори службовців та робітників Катерининської залізниці. Настрій був до безкраю піднесений, але взагалі — дуже суворий і рішучий до розпачу. Питання обговорювалося в якнайрізкіших виразах. Промови ораторів являли собою море обурення, що бурхало проти уряду, а не обмірковування доказів за і проти страйку, як способу боротьби, що може мати успіх за створених політичних умов. 51 голосом проти трьох збори ухвалили приєднатися до загального політичного страйку і негайно його розпочати. І зараз же до всіх станцій Катерининської залізниці надіслано телеграму: „сьогодні о 10 годині ранку оголошено загальний страйк усіх залізниць і робітників“, - За підписом „Товариші“.

Для проводу страйком у Катеринославі за загальною згодою усіх місцевих революційних організацій створено спільний бойовий страйковий комітет, до якого ввійшло по одному представнику з одним голосом делегати таких от організацій: страйкового розпорядчого комітету Катерининської залізниці, делегатських зборів робітників міста Катеринослава, об'єднаного комітету РСДРП, Катеринославської соціально-демократичної організації Бунд, Катеринославського комітету партії есерів, страйкового комітету поштово-телеграфної спілки. Ця новоутворена організація дістала назву „Коаліційного або об'єднаного бойового страйкового комітету“. Вона видавала щодня свої бюлетені, де повідомляла про політичний стан у цілій Росії і оголошувала свої розпорядження щодо страйку. Діяльність свою цей комітет розпочав тим, що одразу ж видав проклямацію з поясненням причин нового загального страйку. У проклямації сказано, що головна мета страйку дати відсіч контрреволюційним заходам уряду.

За загальними директивами, точнісінько так само, як це було по інших залізницях, об'єднаний бойовий страйковий комітет оголосив, що залізниця перевозитиме без жодних перешкод і безплатно усіх салдатів без зброї, запасних, а так само й тих що хочуть їхати у відпустку до якого завгодно місця, і що пасажирів, які опинилися в дорозі, буде транспортовано до найближчого міста. Надто багато довелося марудитися з запасними салдатами. Справа коїлася за два місяці по тому, як Вітте склав з японськими представниками угоду, якою й кінчилася війна.

Демобілізовані запасні їхали тоді з Далекого Сходу та Сибіру до всіх місцевостей Росії, в усіх напрямках і по всіх залізницях. Часто-густо вони їхали цілими ешелонами, озброєні і під командою офіцерів. Настрій їх був лютий проти всіх і всього. Щохвилини їхнє незадоволення могло вибухнути збуренням і насильством не лише проти свого військового начальства та цивільної влади, ба і проти залізничників, якби вони стали їм на перешкоді. Випадки розгромів станційних буфетів і погромів на станціях траплялися дуже часто.

Катеринославський коаліційний бойовий страйковий комітет за директивами з центру ухвалив закрити всі промислові, торговельні, громадські та урядові установи, щоб страйк справді був загальний. Він не поширювався лише на державний банк та ощадні каси, службовцям яких комітет дав наказа неодмінно працювати, „щоб громадяни могли відібрати свої внески та перемінити папірці на золото“. Гадали, що в такий спосіб уряд може негайно збанкрутувати.

Того ж таки 8 грудня в Катеринославі справді стали усі заводи, залізничні майстерні, припинився рух потягів і трамваїв у місті, закрилися друкарні і перестали виходити газети, припинилася робота по промислових і торговельних закладах. Міське життя, промислове і торговельне, завмерло, а по вулицях навпаки буяло життя.

Страйковий розпорядчий комітет Катерининської залізниці 8 грудня, розіславши наказа усім службовцям та робітникам негайно приєднатися до страйку, у тій таки телеграмі дав інструкцію сформувати на вузлових станціях та по станціях, де є паротягові депа, місцеві розпорядчі страйкові комітети. Позатим для руху делегатських і військових потягів запро-

Повст. на Катерин. залізн.

17

поновано обрати керівників цього руху. З метою інформації та інструктажу по всіх станціях повинно бути чергування телеграфістів.

У Москві зав'язано головний вузол подій, і кінець Московського повстання мав вирішати боротьбу.

Отже, насамперед сформований комітет відрядив до Москви свого члена, „щоб дістати інструкції“.

Скрізь покладалися на Москву, скрізь сподівалися від неї інструкцій і силкувалися підтримати її. Але урядовий центр перебував тоді в Петербурзі. Не можна було його вразити повстанням у Москві, а в Петербурзі грудневі події розгорталися кволаше там не було повстання і урядовий центр ні на хвилину не втратив своєї позиції. Там він зібрав сили, відти він спрямував перший натиск на Москву, розгромив у ній революцію і потім швидко жорстоко і систематично почав ліквідувати рух по цілій Росії. Доки вирішальні події розгорталися в центрах, Катеринослав і цілий Донбас були від них одрізані. Тут розгорталися свої події, які напруженістю либонь не поступалися перед тим, що діялося у Москві.

Телеграфний заклик страйкового комітету Катерининської залізниці сприйнято нервово з великим збудженням. На станціях де були гірницькі виселки, збурення було надто велике. Усі знали, що разом із страйком може прокотитися і хвиля погромів. Шахтарі бо в масі не становили робітників, що назавжди порвали з селом. Переважна кількість з них ішла на шахти, на заробітки з малоземельних і голодних районів центральної Росії. Люті, економічно невлаштовані в життю, вони протягом зими виконували тяжку і часом небезпечну для життя роботу в надрах землі, не мавши ні кутка, ні родинного затишку, ні культурних закладів, де б можна перебути на дозвіллі, а на літо здебільшого повертали до себе додому, до своїх більш чи менш голодних родин, щоби зимою знову повернути до рудень.

Коли в жовтні, слідом за маніфестом, уряд організував погроми, то на Донбасі адміністрація і чорносотенці розгорнули серед шахтарів підсилену агітацію проти залізничників. У Горлівці, де в грудні стався бій з військом, у жовтні був жорстокий єврейський погром. Такі самі погроми вибухнули і по інших містечках та виселках Донбасу. Для охорони від них майже по всіх великих станціях зорганізовано особливі загони самооборони.

В роботі щодо організації цих загонів проминув увесь листопад. На озброєння загонів самооборони збирали кошти і серед залізничників, і серед виселкової людности. Зброю набували в різні нелегальні способи. Обвинувальний акт обмальовував організацію цих загонів самооборони, як дуже хитрий і спритний спосіб агітаторів та революціонерів, які ніби поширювали зловмисні чутки про те, що шахтарі загороджують залізничникам розгромом на випадок нового страйку на руднях та шахтах. За обвинувальним актом, ніякої справжньої загрози погромів не було.

Насправді ж можливість нових погромів по станціях і виселках, як з боку шахтарів, так і запасних, підсилювала те нервове збудження, яким зустрів Донбас телеграму від 8 грудня з закликом до страйку. Діставши її переважна більшість залізничників негайно з якимсь захопленням кинулася діяти на користь страйку і цілого руху. Вони пильнували за всяку ціну охоронити свої станції, зберегти від крадіжок вантаж та майно, охоронити їх від розгрому запасних. Інші скликали в станційних приміщеннях мітинги, що тривали цілі дні, а часом і ночі, говорили про провакацію уряду, переконували стати на бік революції і підтримувати рух. Рішучіші кляли царя та його уряд, але крім заклику до страйку, тобто до суто пасивної підтримки Москви ніхто не мав будьяких практичних бойових гасел. Телеграфісти сиділи цілими днями й ночами коло своїх апаратів та фонофорів і ловили з усіх кінців усіякі накази та чутки і зараз же поширювали їх. Машиністи ніяк не могли остаточно покинути свої паротяги, бо їм одно доводилося вести потяги з запасними або делегатами. Начальники станцій, їхні помічники, товарові касири стежили за вантажними вагонами, що стояли на їхніх станціях та піклувалися самообороною, що вартувала їх.

Така була загальна картина перших днів грудневого страйку на Катерининській залізниці. По окремих станціях події розгорталися от як.

II. СТАНЦІЯ І МІСТО КАТЕРИНОСЛАВ

Ще ввечері 7 грудня, коли довідалися про телеграму з Москви з закликом до загального страйку, на станції Катеринослав відбувся грандіозний мітинг, що перетворився на велелюдну демонстрацію. О 8 годині ранку з залізничних майстерень та Брянського заводу залунали тривожні гудки, робота припи-

нилися, а робітники й майстрові з прапорами та з співом марсельези вирушили до залізничної управи, потім до департаменту різних установ міста, де до них приєдналися робітники і службовці. Частина страйкарів на станції Катеринослав захопила дачний потяг, прикрасила паротяг червоними прапорами із співом марсельези поїхала до Нижнєдніпровського, що розташовалося на протилежному березі Дніпра, де були центральні майстерні Катерининської залізниці та багато залізнично-обробних і механічних заводів. Скрізь там з раннього рання лунали тривожні гудки, скликали мітинги, де одногосно ухвалювали постанову приєднатися до страйку. Коли прибув потяг, відбувся велелюдний мітинг і демонстрація.

Катеринославська губерніяльна адміністрація не вживала будь-яких заходів ні до того, щоб запобігти страйкові, ні розігнати мітинги та демонстрації. Як пояснювали потім представники адміністрації на слідстві, вони нічого не могли вдіяти через те що в Катеринославі не було війська, бо розташовані в Катеринославі Керч-Енікальський, Симферопільський і Феодосійський полки ще не повернулися з дієвої армії, а ті кадрові частини їхні, що лишалися на місці, відряджено придушувати повстання до Севастополю, а так само до різних місцевостей Катеринославщини на боротьбу з аграрним рухом.

За такого стану речей, страйковий розпорядчий комітет Катерининської залізниці легко і без будь-якого опору запровадив свою владу у правлінні залізниці. Своєю постановою він усунув з посади начальника залізниці та начальників окремих дільниць, що з власної ініціативи воліли відсиджувати дома увесь страйковий час. Замість них комітет призначив нових осіб з свого складу. Перших днів страйку все йшло легко і без непорозумінь, крім кількох інцидентів з запасними, що проходили через цю станцію. Страйковому комітетові доводилося турбуватися про їхню перевозку та контролювати, щоб вони не мали зброї.

За характеристичний момент психології керівників страйкових на станції Катеринослав треба вважати, що найпильніше вони піклувалися про майно та вантажі в товарних вагонах, що застрягли на коліях. Щоб охороняти їх, вони запровадили чергування організованої самооборони, озброєної револьверами, які здебільшого добували з великою небезпекою, нелегально.

11 грудня ранком на станції Катеринослав виклеєно об'яви з пропозицією службовцям та робітникам негайно стати на роботу. Негайно ці об'яви позривано. Того ж таки дня десь о третій годині пополудні станцію Катеринослав захопило військо. Члени комітету лишили її без будьякого опору. А в тім, це ще не визначало збройної боротьби проти страйкарів. Військо не вживало будьяких заходів щодо страйкарів, а лише охороняло станцію і не попускало страйкарям втручатися до залізничного руху. Зважаючи на такий маневр, розпорядчий страйковий комітет Катерининської залізниці почав надсилати свої накази та інструкції по залізниці з двох найближчих станцій до Катеринослава на захід і на схід, з станції Горяїнової та з станції Нижнедніпровської, розташованих на заводських передмістях Катеринослава. Коаліційний бойовий страйковий комітет на маневр влади відповів постановою припинити відрядження та прийом потягів з станції Катеринослав аж доки військо звідти не піде. А щоб постанову було здійснено, він наказав розібрати рейки між станцією Горяїною і подальшою станцією на захід — Днівкою.

На ці заходи військове начальство відповіло у такий самий спосіб, і з його наказу розібрано рейки від Катеринослава до Нижнедніпровського, отже рух потягів справді припинився.

В бюлетені страйкового комітету від 13 грудня повідомлялося, що на заклик начальника залізниці стати негайно на роботу під загрозою звільнення, робітники відповіли відмовленням. Бойовий страйковий комітет заявляв, що жоден робітник не властен стати до роботи без особливого розпорядження від комітету.

Отже в Катеринославі обидві сторони тримали себе більш менш пасивно, чекаючи як розв'яжуться події по інших місцях, де вони набрали гострішого характеру.

Приблизно з 15 грудня страйковий рух тут почав швидко підупадати, бо надійшли відомості, що по багатьох залізницях страйк уже припинено. В номері 924-м „Русских Ведомостей“ від 19 грудня вміщено повідомлення, що бюро всеросійської залізничної спілки ухвалило припинити політичний страйк і надіслало по всіх залізницях таку телеграму:

„З міркувань, що їх негайно буде оголошено в газетах, Центральне Бюро спілки, визнавши теперешній момент за відповідний для переходу до парламентської боротьби, оголошує

припинення залізничного страйку і закликає товаришів стати до роботи з 19 грудня. Бюро радить товаришам енергійно готуватися до передвиборчої кампанії, щоб провести своїх представників до державної думи“

В якому стані перебувала Катеринославська влада за часу грудневого повстання, можна бачити з доповіді Катеринославського губернатора від 7 грудня 1905 року за № 10052. В доповіданні він писав до міністра внутрішніх справ, що становище таке серйозне, що невідкладно треба не лише в інтересах губернії, ба й цілої частини держави, вжити пропонованих від нього заходів. Найбільшої ваги він надавав потребі негайно збільшити військову силу у межах губернії. Губернатор попереджав, „що заколоти на Катеринославщині можуть перекинутися на багато місцевостей Росії, що дістають відси вугілля, хліб, сіль і численні продукти фабрично-заводського виробництва, а поза тим сотні тисяч робітників з багатьох місцевостей імперії мають собі тут постійний і великий заробіток і годують свої родини, що не мають можливости добувати засобів до життя на своїй батьківщині“...

Але геть більше непокоїло губернатора те, що „переважна більшість підприємств Катеринославщини належить чужоземним кампаніям, що безперечно вимагатимуть від Російського уряду компенсувати збитки, а так само можливі особисті втрати великої кількості чужоземців, які працюють по тих підприємствах“. Далі губернатор повідомляв, що „по Катеринославщині скрізь велике хвилювання серед селянства, що перетворилося на аграрні заколоти на Верхнедніпровському повіті“.

Як на спосіб заспокоїти губернатор вказував ще на „потребу звільнити з війська земських начальників та співробітників поліції, покликаних із запасу підчас мобілізації“.

Далі у тому таки доповіданні говорилося, що краще, зважаючи на заколоти серед новобранців, відстрочити час призначений новобранцям з'явитися до військових начальників для відрядження по військових частинах.

Але центральне місце в цьому доповіданні, не менш важливе, аніж вимоги надіслати військо, посідало прохання до начальства пояснити йому, як власно належить розуміти маніфеста

„Що правда, маніфест 17 жовтня не скасував положення про підсилену охорону — писав губернатор — але відсутність

виразних і точних вказівок від міністерства не дає певности чинам жандарської поліції. Діяльність їх, як і членів охоронних відділів, останнім часом виявляється кволіше. Не мавши підстав пояснити це індивідуальними якостями особового складу, я такий стан речей пояснюю відсутністю загальних провідних вказівок, найшвидче видання яких отже доконче потрібне“.

Далі губернатор просив відрядити до Катеринослава машиністів із складу залізничних батальйонів.

У такому стані і настрої перебував Катеринославський губернатор того дня, коли надійшли відомості про початок загального страйку, тобто 7 грудня. А 22 грудня 1905 року, тобто негайно по закінченню страйку та відновленні телеграфного зв'язку, Катеринославський губернатор надіслав С. Ю. Вітте таку телеграму:

„На телеграфне запитання вашої ексцеленції про стан губерні доповідаю: загальний стан губерні тривожний. В Катеринославі і на заводах заколотів і сутичок з військом не було, крамниці торгують, трамваї й електрика працюють, частину страйкового комітету заарештовано, переважна більшість робітників ладні працювати, заводи стоять за браком вугілля через страйк залізниці. Багато випадків обеззброювання поліції, забито городовика. З поворотом Симферопільського полку відряджено військо по Катерининській залізниці захопити вузлові станції, припинити самовільний і відновити правильний рух. Підчас захоплення станцій були сутички з жертвами в Олександрівському, Горлівці та Гришиному. Харківсько-Севастопільська залізниця відновила рух, Катерининська певно відновить найближчих днів. На Верхньодніпровському повіті погроми вщухають, там 12 день віце-губернатор з військом. Місцеву поліцію підсилено з інших повітів. По інших повітах аграрні заколоти невеликі, але сильно хвилюються агітатори селянської спілки, проводирів заарештовують. Поштово-телеграфні робітники працюють. В державному банкові та скарбниці підсилено забирали вкладки. Губерня раптом у листопаді втратила три полки: Симферопільський і Енікальський раптово відряджено на Севастопільське повстання, Бердянський із запасних розпущено. Багато разів і марно прохав я міністерства військових і внутрішніх справ та командувача округи дати війська, значне підсилення військової сили вважаю

за доконечно потрібне. За вказівками міністерства внутрішніх справ Катеринославщину оголошено на військовому стані, дарма що я двічі доповідав, що недостатня кількість війська позбавляє цей захід будьякого значення. Двічі в листопаді в Петербурзі я особисто доповідав про заходи, за негайне здійснення яких я цілком сподівався без військового стану зберегти лад у губернії. Далі двічі я відряджав урядовця з особистим доповіданням до міністра, але через страйк він повертався“.

Доповідання кінчається проханням від губернатора звільнити його з посади, „зважаючи на шкідливий клімат та захорунання на малярію“.

III. СТАНЦІЯ І МІСТЕЧКО НИЖНЄДНІПРОВСЬКЕ

Нижнедніпровське—це великий заводський центр, де розташувалися центральні майстерні Катерининської залізниці, великий естампажний завод, великий залізообробний завод колишнього русько-бельгійського товариства та багато інших. Страйк тут розпочався ранком 8 грудня. Загальна картина його подібна до Катеринославської, тобто по заводах і майстернях залізниці лунали тривожні гудки, а робітники виходили з червоними прапорами і купчилися на станції, куди прибув оздоблений революційними прапорами потяг з Катеринослава. Відбувся мітинг, що кінчився співами марсельєзи та велелюдною демонстрацією.

На станції Нижнедніпровській утворився місцевий страйковий розпорядчий комітет, що негайно почав запроваджувати за інструкціями загально-визнаний частковий рух та призначив чергування телеграфістів.

Далі на станції Нижнедніпровській майже без перерв відбувалися мітинги. За місцеву відміну можна вважати те, що заводська молодь не могла лишатися пасивною підчас страйку, і група Нижнедніпровської самооборони обеззброяла усіх жандарських унтерофіцерів, усіх городовиків і чинів місцевої поліції. Та й справді дивно було дивитися на цих осіб, що приходили озброєні на станції і в майбутньому могли виступити з доповіданнями своєму начальству про діяльність тих або тих осіб. Терпіти їх коло себе підчас страйку, в розпалі, дарма що пасивної, але напруженої боротьби було абсурдно.

З окремих епізодів тут варто зупинитися на такому.

Коли з станції Гришино надійшла телеграма про відрядження до Олександрівського бойового загону на випадок сутички з військом, то на станції Нижнєдніпровській швидко сформовано і відряджено спеціальним потягом загін на 38 чоловіка. Озброєні вони були револьверами та шаблями, що відібрано у жандарів та поліцаїв, і двома гвинтівками, саморобними списами, зробленими у кузні.

Коли загін повертався після разгрому назад до Нижнєдніпровського за ним слідом гналася спеціальним військовим потягом частина 133 пішого Симферопільського полку. Щоб не потрапити до полону, загін розібрав рейки між станціями Іларіоново та Ігрень, сумежною з Нижнєдніпровською. А в тім не бажавши заподіяти катастрофи з військовим потягом, а намагаючися лише затримати його і врятуватися, загін не конспірував псування рейок, і їх негайно полагоджено. Прибувши до Нижнєдніпровського, загін розійшовся.

18 грудня станцію Нижнєдніпровське зайняло військо і „заколоти“ припинилися.

IV. СТАНЦІЯ ЯСИНОВАТА

Усі події, що точилися на станції Ясиноватій, обвинувальний акт обмальовує, як наслідки діяльності надзвичайно енергійних з якимись сатанинськими настроями агітаторів сумежної станції Овдіївки. Якби не ці овдіївські гастрольори, то за обвинувальним актом виходило, що на Ясиноватій усе було б тихо та лагідно. До прибуття цих агітаторів ясиноватівці ніби обурювалися проти делегатів, що крім економічних вимог висували ще й політичні. Але овдіївські агітатори так їх підбурили, що коли 8 грудня надійшла до станції Ясиноватой телеграма з Катеринослава з закликком розпочати страйк, то досить було запропонувати апаратом службовцям станції Ясиноватой „негайно приєднатися до страйку“, щоб переважна більшість, „яка зовсім не бажала страйкувати“, перелякалася телеграми, де писалося: „лихо тому, хто не приєднається до страйку“, і після мітингу у касарні для ремонтних робітників оголошено, що всі робітники і службовці приєднуються до страйку.

Загальну картину страйку на станції Ясиноватій обвинувальний акт обмальовує от як.

НТБ²⁵
ДНУЗТ

„Захопивши владу, станцію, служби, рухомий склад, паротяги і залізничний телеграф, голова і члени комітету усунули законну адміністрацію і тероризували поміркованих службовців і всіх тих, що не співчували їм. Не гидуючи ніякими засобами одверто заявляли, що примусять непокірливих скрайніми способами підкоритися. Вони загроджували ще й тим, що на розправу покличуть Овдіївський бойовий комітет, який у своєму розпорядженні, як усі знали, мав багато зброї“.

Дякуючи діяльності тих таки овдіївських агітаторів, місцевому фельдшеріві „Гриценкові та його однодумцям пощастило задовго до грудневого страйку озброїти досить велику групу службовців на захист, як вони говорили, себе від хуліганів, що ніби розгромили сумежну станцію Мокіївку“, дарма що на Мокіївці таки справді свого часу був погром, як і по інших станціях. Але овдіївські агітатори уперто поширювали чутки про ніби майбутні погроми станцій і допомоглися того, що в них утворився цілий натовп озброєних людей. Ця самооборона заводської молоді обеззброїла на Ясиноватій усіх жандарських унтерофіцерів та місцевих стражників і цю зброю збрала у будці стрілочника. Там таки переховувалося дві салдатських гвинтівки, шість дробовиків, чотири шаблі, мислівські набой та дроб. Цей арсенал доповнювали саморобні списи, виготовлені в кузні ясиноватівського депа із залізного дроту.

Крім цієї діяльності щодо утворення самооборони, головна робота агітаторів перших днів страйку, як і по інших станціях, полягала у скликанні численних мітингів, де були присутні не лише станційні службовці та робітники, а й людність з виселку та багато селян з довколішніх сел.

З цього опису цілком ясно, що на станції Ясиноватій було приблизно те саме, що й на Нижнедніпровській, і події тут мусять кінчитися так само природнім шляхом, як у Нижнедніпровському та Катеринославі, коли страйк взагалі в Росії почав ущухати, і центральне бюро оголосило про потребу стати до роботи. Але на Ясиноватій цього не трапилося. Тут трапилася несподівана трагічна подія — забито командира дванадцятої сотні 280 пішого Балаклавського полку штабс-капітана Карамішева. Це був рішучий бойовий офіцер, що не розумів подій, або надто переоцінював свої військові можливості.

9 грудня ранком прибув він на станцію Ясиновату з сотнею салдатів, захопив продовольчий пункт, розташований поблизу станції, та ніщо не змінилося з прибуттям війська. Як і передніше, відбувалися мітинги, де присутні були і прибулі салдати, як і передніше паротяги і потяги йшли лише з розпорядження страйкового комітету. Сотня складалася переважно з запасних і за його виразом була „одчайдушна“. Салдати домагалися звільнити їх до запасу, п'ячили, бешкетували і позатим становили всілякі вимоги. „Командирові сотні штабс-капітанові Карамішеву — стверджував обвинувальний акт — залізною рукою щастило стримувати їх і заставляти виконувати накази, але місцеві і прибулі агітатори не марнували слухної нагоди, щоб розбещувати салдатів. Тоді штабс капітан Карамішев вирішив ліквідувати агітацію“.

13 грудня о 10 годині ранку, зібравши на станції чоловіка з півтора ста службовців, Карамішев оголосив їм, що з цього моменту цілий район оголошується на стані підсиленої охорони. Він забороняє усілякі зборища і вимагає, щоб усі службовці слухалися своїх начальників і припинили бунт. Будьяких комітетів він, капітан Карамішев, не визнає і не попустить, щоб хтось поза законною адміністрацією порядкував рухом потягів. Будьяка спроба чинити опір його розпорядженню дістане збройну відсіч. Закривши збори, він поставив стійкових коло входу до станції, коло каси та в апаратній кімнаті телеграфу.

За такого рішучого виступу Карамішева комітет повинен був або підкоритися або примусити до того самого Карамішева. Співвідношення сил було таке, що коритися комітетові не було жодної потреби. Справа полягала лише в тому, як спритніше і без непорозумінь дискредитувати завзятого штабс-капітана перед його підвладними. Ще на зборах, що їх скликав Карамішев, голова комітету вимагав від нього розпорядження, на підставі якого він запроваджує стан підсиленої охорони. Той зникнув, а потім запропонував довідатися у губернатора. Вже цим випадком капітанів авторитет так підірвано, що він зараз же, як поставив стійкових, з обережності вивів свою сотню до продовольчого пункту, де вона була розташована за пів верстви від станції. Незабаром на Ясиновату прибув військовий потяг з запасними в дуже піднесеному настрої. Комітет зараз же скликав мітинга і за участю запасних організувалася галаслива

маніфестація протесту проти оголошення станції на стані підсиленої охорони. Учасникам маніфестації комітет запропонував обеззброїти поставлених від Карамішева стійкових. Але ті зброї не здавали. Не бажавши чинити над ними насильства, комітет чики переконували їх здати зброю добровільно, але стійкові благали не займати їх, щоб вони не потрапили до суду за те що здали зброю, з свого боку вони так само нікого не займатимуть отже від тої хвилини їхня присутність аж ніяк не заважала комітетові керувати страйком і далі. А в тім присутність стійкових дратувала натовп і кінчилося тим, що їх натовп маніфестантів поспихав з стійок і вони мусили повернути до касарні. На тому увесь інцидент міг би кінчитися, але капітан Карамішев був упертий і не стерпів такої дискредитації своєї влади. Миттю він прибув з своєю сотнею бойовим ладом до станції і галасуючи почав вимагати, щоб усі розійшлися. Але натовп не лише не виконав наказу, а відповів жартами. З метою налякати демонстрантів штабс-капітан Карамішев гукнув до сотні „стріляти“. Натовп і не ворухнувся. Тоді він і фельдфебель вихопили шаблі і кинулися з сотнею на натовп, розганяти прикладами. Беззбройний натовп відступив, погроджуючи салдатам і Карамішеву кулаками та поливаючи їх брудною лайкою.

Розігнавши натовп, він негайно вивів свою сотню до касарні на продовольчому пункті і наказав салдатам обідати та лягати спати і відпочинути додавши, що увечорі доведеться знову йти на станцію, бо чекають на прибуття овдіївського бойового загону. Знати, він усвідомлював, що його боротьба з комітетом лише розпочалася, але поставився до цього досить легковажно. Обережніший фельдфебель пропонував йому поставити охорону але Карамішев недбало відповів, що люди потомилися і немає жадної потреби охороняти себе від цієї наволочі.

А на станції тимчасом діялося от що. Військовий потяг з запасними салдатами пішов. До дебаркадеру подано новий паротяг і тривожними гудками скликано ясиноватівську самооборону. Увесь комітет під її охороною виїхав до Овдіївки. Перед від'їздом на станції їх оточив натовп і наказував їм щоб вони поспішалися. На Овдіївці ясиноватівці застали саме оборону з станції Гришино. Скликано нагальне засідання і на ньому ухвалено негайно їхати і спільними зусиллями обеззброїти Карамішеву сотню. Самооборона розмістилася в чотирьох вагонах

і о четвертій годині дня виїхали до Ясиноватої. Прибувши вони зупинилися коло семафору і відрядили кілька чоловіка на довідки. Довідавшись що на продовольчому пункті усі відпочивають і сплять, вони вирішили діяти якнайшвидше, щоб справу кінчити без крові. Паротяг з вагонами швидко підійшов до станції без будьяких свистків і сигналів, при закритому семафорі. Самоборона кинулася до стійкових коло телеграфного апарату, коло каси та коло входу до станції і миттю обеззброїла їх без жодного опору. За кілька хвилин по тому до станції так само без будьяких сигналів підійшов потяг з бойовими загонами станцій Дебальцево і Мушкетово на чолі з Динею. Обеззброївши стійкових, а разом і станційних жандарських унтер-офіцерів, Диня посадив самооборону назад до потягу і той заднім ходом пішов до продовольчого пункту, розташованого, як ми вже говорили, за півверстви від станції. Коло військової плятформи проти касарні продовольчого пункту потяг зупинився. Диня — Гришинський вчитель, що стояв на чолі цієї операції — негайно оточив касарню членами самооборони, заховавши їх поза вагонами та залізничним насипом. Сам він, взявши з собою чоловіка з 20 швидко подався до будиночка, де містився штабс-капітан Карамішев. Без жодних перешкод ввійшовши туди, Диня розбудив його і запропонував здатися, забравши спершу усю його зброю. Цей спритний маневр мусив безкровно кінчити цілу операцію обеззброєння сотні — і спершу справді усе йшло гаразд. Капітан Карамішев ніби усвідомив безнадійний стан і заявив, що він здається. Але удворі скористувавшись з того, що йому поїняли віри, раптом гукнув до своїх салдатів „до зброї“ і зняв тривогу. Тоді оборона, що оточила його, зробила кілька пострілів з револьвера. Все це скоїлося миттю, і ніхто не здавав собі справи в тому, що діється, а Карамішев упав смертельно поранений у серце. Від вигуку „до зброї“ і пострілів попрочадилися салдати, що спали в касарні, але з 45 чоловіка їх вибігло лише з 6. Вони розпочали безладну стрілянину, самооборона відповіла їм. Та як солдати зрозуміли у чому справа, стрілянина припинилася. Під час сутички легко поранено двох чоловіка. Члени оборони вигуквали: „Братове, завіщо ж ви в нас стріляєте, ми в вас не стрілятимемо“. Далі салдати приєдналися до самооборони, почали обніматися та цілуватися. Салдати із зброєю вирушили на станцію, посідали на потяг і разом з самообороною поїхали до Овді-

ївки з червоним прапором з гаслом „Хай живе соціалізм“. В Овдіївці салдатів зустрів голова комітету, їм запропоновано піджитися в буфеті, а потім одвезено до Катеринослава, де вони, вже обеззброєні, з'явилися до військового начальника. В Овдіївській самооборони лишилося від них 43 гвинтівки.

Це була перша кров, пролита підчас страйку на Катерининській залізниці. Отже, всі зрозуміли, що надалі військо вже так спокійно станцій не захоплюватиме, як то було 11 грудня в Катеринославі, 12 в Нижнедніпровському, та й на тій таки Ясиноватій. Динега і всі інші комітетські та й рядові члени самооборони після цього усвідомили, що перша-ліпша поява війська визначатиме криваву сутичку. Усі мусять готуватися до цього і вирішити, чи здатися їм без боротьби і зникати, тобто визнати поразку, а чи давати відсіч із зброєю в руках, дарма що всі розуміли, що самооборона боротися проти організованого війська нездатна.

На успіх можна було сподіватися лише в тому випадкові, якщо військо перекинеться на бік революції, отже всі почали культивувати в собі цю надію і підтримувати її в інших. Головно ж невідомий ще був кінець Московського повстання і здатися до кінця Московських подій видавалося зрадою народній справі. З такими настроями усі з розпачем почали готуватися до зустрічі з військом та до бою, що невідомо де повинен був розгорнутися.

14 грудня вдень голова Ясиноватівського комітету прибув з Овдіївки з наказом розгромити продовольчий пункт, щоб на ньому не можна було знову розмістити військові частини на боротьбу з страйкарями. Він узяв с собою кількох членів самооборони і вони швидко повибивали вікна та двері, порозкидали печі у приміщенні.

Розгромивши 14 грудня продовольчий пункт, ясиноватівські комітетчики захопили там підвладного Карамішева підхорунжого а на станції двох жандарських унтер-офіцерів, про яких довідалися, що вони їздили на станцію Пісковату, щоб повідомити до Бахмуту начальство про все, що трапилося напередодні. Їх посадили до вагону і відрядили до Овдіївки — як говорили, до суду. Усі трое у вагоні, звичайно, дуже налякалися і жандарі потім розповідали на слідстві, що їм ніби загроджувано розстріляти або спалити в паротяговій паливні. Насправді цей суд лише

править за новий доказ лояльності залізничних страйкарів. Карамішівському підхорунжому вони запропонували вернути передані йому на зберігання гроші його начальника і потім їхати додому, але той заявив, що гроші він переказав Маріюпільському військовому начальникові, а їхати додому він не хоче. Тоді судді його просто пустили без будьяких умов, дарма що всі розуміли, що на випадок майбутнього суду він буде за небезпечнішого свідка.

16 грудня на Ясиноватій довідалися, що в Горлівці драгуни стріляли в робітників і що самооборона готується дати військові вісіч. Надійшли телеграми з закликом до всіх станцій надіслати самооборону на рішучу боротьбу. Того ж таки дня через Ясиновату пройшов потяг, в якому, за твердженням обвинувального акту, було близько 760 чоловіка, озброєних рушницями та списами. Усі їхали в піднесеному стані, співали марсельези, вигукували „ура“. Десь о другій годині ночі проти 17 грудня через Ясиновату на Горлівку пройшов санітарний потяг. На Горлівку виїхав і весь ясиноватівський загін. Підчас від'їзду його на станції було повнісінько службовців та шахтарів. Загін переконував шахтарів приєднатися до них, але марно. Ранком 17 грудня надійшли відомості, що в Горлівці точиться бій. Далі пройшла чутка, що з Катеринослава на допомогу йде військо. Усі відчули катастрофу і почали готуватися до розправи. В апаратній кімнаті знищили усі котушки та зошити з комітетськими печатками і взагалі всю кореспонденцію, що могла компромітувати. Усі хто лише міг сховатися — сховався.

Незабаром на станцію Ясиновату прибуло військо і „лад відновлено“, як говорилося в обвинувальному акті, тобто почалися труси, арешти, але робила їх не військова, а поліційна влада.

V. СТАНЦІЯ ОВДІЇВКА

Опис подій на станції Овдіївці обвинувальний акт розпочав здалека. Після жовтневого страйку на станції Овдіївці в клубі мало не щодня службовці обговорювали свої економічні потреби. Зборами керували делегати, обрані ще в жовтні. „На зборах часто-густо говорилося про те, що має бути другий залізничний страйк, що отже треба сподіватися на напад шахтарів, які мститимуться за те, що лишаться без роботи через страйк“.

Але як і в інших місцях, обвинувальний акт соромливо замовчує про жорстокі чорносотенні погроми, свіже вражіння від яких впливало геть дужче за будьяких агітаторів. Нарешті на зборах 27 листопада „через цю агітацію“, частина службовців ухвалила zorganizувати самооборону, тут таки обмірковували питання і про зброю. Спершу хотіли купувати лише револьвери Але тут якийсь машиніст повідомив, що військове начальство розпродує в Павлограді старі берданки по три карбованці 70 коп. за штуку. Цей випадок вирішили скористувати. Але, як сказано в обвинувальному акті, питання про набування зброї для самооборони розв'язалося лише після 4 грудня“. Того дня о 9 годині вечора на станції Овдіївці зчинилася паніка, бо одержано повідомлення з Очеретяної про те, що станцію Мокіївку спалено Ясиновата горить, а Овдіївку оточили хулігани. У цій телеграмі радилося зібратися і вжити заходів, бо справа важлива.

На станції зчинився переполох, з якого, як стверджує обвинувальний акт, „скористувалися агітатори“. Вони з'явилися до клубу і почали збирати зброю, яку туди поприносила людність із станції та виселку. Зброю приймали і записували. Тоді ж таки після переговорів з станцією Гришино ухвалено надіслати до Ясиноватої допомогу на оборону службовців, „причому з Овдіївки мусило виїхати 50 чол. самооборони“.

Знесену зброю переховували в клубі, у кімнаті під сценою Там таки переховували і теплий одяг для стійкових, що її видавав доглядач комори за запискою начальника депа. Одяг видавали в міру потреби. Сстійкових виряджали вдень і вночі, щоб охороняти людність, станцію, виселок і вантажі. В патрулях участь приймало багато службовців станції Овдіївки, що діставали з клубу зброю та теплу одягу і потім здавали її назад.

Страйк на станції Овдіївка розпочався 8 грудня негайно по тому, як дістали телеграму з Москви. Перші застрайкували телеграфісти, а за ними решта службовців і робітників. Про приєднання до страйку надіслано по колії телеграму за номером 1258, де овдіївські службовці „присягалися або полягти, або домогтися волі, шляхом скинення самодержавства та насильства.

Лише оголошено страйк, як рух припинився. Делегати захопили до своїх рук станцію, рухомий склад, паротяги, залізничний телеграф і примусили начальника станції та інших старших службовців коритися їм, не перечучи. До 10 грудня вже сфор-

мовано з делегатів розпорядчий комітет, він таки і комітет самооборони, що порядкував на станції.

В перших числах грудня в розпорядженні своєму самооборона за одними свідченнями, як каже обвинувальний акт „мала трохи дробовиків, револьверів взятих у службовців та виселкових мешканців, а за другими—близько 500 гвинтівок та 300 револьверів“. По зброю їздили до Катеринослава, Ростова і Харкова.

Вночі проти 11 грудня начальникові самооборони здано транспорт зброї в кількості 100 револьверів різних систем з набоями. Далі привезено з 50 берданок. Нарешті, щоб поповнити озброєння зроблено списи. Поза тим овдіївська самооборона дістала з Горлівки частину знайденого там динаміту. Незабаром після початку страйку надійшов друкований бюлетень бойового страйкового комітету, де пропонувалося обеззброювати станційних жандарів та військових, що проїздили через станцію. Станційних жандарів, яких до цього наказу з Катеринослава ніхто, звичайно, не зайняв, негайно обеззброїли. Відбулося це точнісінько так само, як і по інших станціях, тобто в них відібрали шаблі та револьвери, але персонально їх не зайняли.

З поодиноких епізодів цієї своєрідної революційної боротьби на станції Овдіївка цікаві такі моменти.

11 грудня комусь з самооборони, що проглядав у товарній конторі документи на прибулий вантаж, видалася підозріла одна накладна з написом „антрацит“. Вагон з цим антрацитом відкрили і в ньому знайшли понад 200 ящиків набоїв до салдатських гвинтівок, відсланих з Луганського заводу. Частину їх взято до арсеналу овдіївської самооборони у клубі, а решту надіслали до Гришинського та Дебальцівського комітету.

З 12 грудня за одержаною інструкцією овдіївська самооборона почала обеззброювати жандарів, салдатів і офіцерів. Годині о 3 того дня через Овдіївку проїздило 8 солдатів 12 сотні 280 пішого Балаклавського полку, що їх відрядив штабскапітан Карамішев з Ясиноватої до Херсону, як хорих. Либонь, це були люди, яких він похопився спекатися. Коли самооборона поставила вимогу здати зброю, вони віддали її з радістю. Уся процедура обеззброєння відбулася у дружніх тонах.

Того ж таки дня через Овдіївку проїздили якісь козаки у кількості 30 чоловіка. Либонь, це були запасні, пущені по домівках. Сцена з козаками мусила відбутися у таких самих приблизно

Повст. на Катерин. заліз.

тонах, але тут трапилося ускладнення. Як відомо, за царських часів козаки повинні були з'явитися на службу на власному коні, з власною зброєю і власною зброєю. У переїжджих козаків звичайно ніяких коней не було, але вони мали власні шаблі і козакам шкода було їх віддати. А в тім голова комітету наказав самообороні шаблі відібрати і козаки мусили поступитися але з умовою, що шаблі позаписують і повернуть, запитавши про це страйковий комітет в Катеринославі. У такий спосіб відібрали 16 шабель.

Але чи не найхарактеристичніше явище, що трапилося ще до Горлівських боїв, це сутичка з драгунами. 13 грудня близько першої години дня під Овдіївкою, у степу з'явилася чота драгунів на чолі з корнетом. Повідомили комітет. Останній зняв тривогу паротяговими свистками, що одразу зібрали озброєну самооборону. Коли драгуни вступили до станційного виселку один з комітетчиків звернувся до них з промовою і переконував їх повернути назад та не лізти у кашу.

— Куди ви їдете, братове — товариші?

Але драгуни посувалися виселком далі. Тоді комітетчик підскочив до корнета, командира чоти, і схопив його коня за поводи.

— Куди їдеш? Стій! — гукав він до офіцера і звернувшись до драгунів запропонував їм здатися.

Збентежений корнет не знав, що йому робити і люто гукнув

— Геть! Тебе не займають і ти не займай.

Але той поводи не пустив. Тоді офіцер дав коневі остроги і повернув на комітетчика, збив його з ніг і поїхав далі.

Комітетчик підвівся і почав лаятися. Довкола зібрався на товп і загукав до драгунів та корнета:

— У нас так чинити не можна!

На галас збіглися виселкові мешканці і драгуни опинилися у тісному колі. Корнет наказав драгунам добути шаблі і прокласти собі шлях. Але ті шаблі добули, а в атаку не пішли. Тимчасом назустріч драгунам виїхав верхи на чолі цілого загону голова комітету, тримаючи в руках револьвера системи „Нагана”. Під'їхавши близько до корнета, голова спокійно, але твердо сказав йому:

— Пане корнете! Не вживайте рішучих заходів. В противному разі буде кров і в вас, і в нас.

Офіцер ніби послухався його, наказав салдатам „шаблі у піхви“ і повів чоту далі.

Зраділий таким кінцем натовп загукав „ура“. Хлопчаки заходилися свистіти. Хтось з виселкових попередив драгунського унтер-офіцера, що вони можуть натрапити на бомби. Тоді корнет повернув свою чоту назад і наказавши „ристю“ повів у степ. В цю мить хтось учепився за уздечку одного драгуна. Салдати кинулися до нього і врятували товариша. Тоді натовп почав хапати за повідки корнетового коня. Той замірився шаблею. У відповідь пролунав постріл з берданки і слідом за цим ціла чота драгунів подалася в степ, — навздогін їм пролунало кілька пострілів. За обвинувальним актом їх було 50.

Але не встигли ще отямитися і усвідомити сутички з драгунами, як з Ясиноватої товариші попрохали допомоги на описуване вище обеззброєння сотні Карамішева. Ясиноватівські комітетчики прибувши до Овдіївки розповіли про маневри Карамішева і схвилювали всіх. Становище було складне. З одного боку доконче треба було допомогти ясиноватівцям, а з другого здавалося самим треба готуватися до нового нападу. Треба було діяти швидко, доки частини супротивників не об'єдналися. По короткій нараді ухвалено їхати на Ясиновату й обеззброїти там сотню Карамішева. Десь о третій годині зібрана самооборона вирушила до Ясиноватої й обеззброїла там 12 сотню Балаклавського полку. Далі всі повернули до Овдіївки і привезли з собою обеззброєних салдатів. Нагодувавши, їх відрядили потягом до Катеринослава, а сами організували в Овдіївці галасливу демонстрацію з марсельезою та червоними прапорами, що на якийсь час піднесла загальний настрій.

Другого дня, 14 грудня, до Овдіївки з'їхалися бойові загони з багатьох станцій. Ватажки цих загонів увесь той вечір радилися. Разом з тим вживалося всіх заходів, щоб довідатися про пляни і наміри ворога. Усім здавалося, що найближчий напад він вчинить на виселок і станцію Гришино. І 15 грудня усі загони, зібрані в Овдіївці, вирушили на чолі з керівником Гришинського загону вчителем Динегою на станцію Гришино. Але 16 грудня довідалися, що сутичка з військом, що мала набути вирішального характеру, готується у виселкові коло станції Горлівки, і всі загони 16 грудня вирушили туди. Там 17 грудня стався бій з військом, що кінчився поразкою залізничників і робітників.

Вирушивши до Горлівки усі вже передчували нещасливий кінець подій, бо на той час, хоч ще й не напевне, усі вже знали про поразку в столицях. Потяг, що віз самооборону з Овдіївки на Горлівку, відійшов з величезним червоним плякатом з гаслами „Смерть або перемога“! та „Хай живе воля“.

Ранком 19 грудня військо захопило Овдіївку і відновило лад. Почалися труси та арешти.

VI. СТАНЦІЯ ГОРЛІВКА—ГОРЛІВСЬКИЙ МАШИНО-БУДІВЕЛЬНИЙ ЗАВОД, РУДНІ ПІВДЕННО-РОСІЙСЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО ТОВАРИСТВА

Станція Горлівка це либонь єдине місце на цілій Катерининській залізниці, де страйк обернувся на справжнє повстання, що кінчилося одвертою сутичкою з військом. Від перших днів після маніфесту 17 жовтня події, що розгорталися тут, набрали глибокого змісту та трохи іншого внутрішнього характеру, аніж по переважній більшості інших станцій (крім Гришина, Єнакієва та їхніх виселків). У Горлівці розташувалася чи не найбільша і не найстаріша рудня Донбасу, що належала тоді південно-руському промислому товариству. Тут таки був і великий машино-будівельний завод. Отже Горлівка являла собою чималий виселок де скупчилося багато заводських робітників та шахтарів. Серед них давно вже провадилася революційна пропаганда і, природньо, робітники превалювали тут над залізничними службовцями. Тут одразу, ще в жовтні, на перший плян поставлено вимогу передати робітникам фабрики та заводу. Обвинувальний акт закидає їх енергійному і талановитому революціонеру-організатору і пропагандисту Зубареву-Кузнецову, а не тому готовому і чутливому оточенню, в якому він працював. Зубарев-Кузнецов ніби скористувався з настрою робітників з своєю етою, тимчасом як насправді він лише угадав його і виразно формулював давно знані і давно засвоєні робітничі вимоги, під знаком яких власне і точилася Російська революція.

Розпропаговані Кузнецовим залізничники виголошували палкі промови, „закликали присутніх на зборах підтримати загальний політичний страйк, підбурювали до боротьби з урядом, до негайного скинення його та відібрання землі, заводів, рудень і фабрик від дідичів та капіталістів“.

Такі вимоги в Горлівці посідали чільне місце і підносили деволюційний настрій геть сильніше, аніж усі заклики до врятування волі, наданої маніфестом 17 жовтня. Вони ж таки в перших сутичках з заводською адміністрацією призвели до відкритого повстання та бою з військом. Лише участь у події великої кількості робітників машино-будівельного заводу дало самообороні можливість сподіватися на опір кинутим до Горлівки військовим частинам.

Зовнішня послідовність Горлівських подій набрала таких форм.

Ще 1 грудня, тобто за тиждень до залізничного страйку, директор машино-будівельного заводу, бельгійській інженер Лоест оголосив робітникам, що через заколоти в Росії завод зазнав кризи. Замовники не сплачують за виконані замовлення, виробів ніхто не купує, отже завод не може працювати як передніше. Вважаючи, що криза є явище тимчасове, дирекція заводу не хоче звільняти робітників, але змушена скоротити виробництво. Замість 10-тигодинного робітнього дня запроваджується 6-тигодинний з відповідним зменшенням на 40% зарплати. Робітники приголомшені попервах цим, погодилися було працювати за нових умов, але згодом їхній настрій різко змінився. Робітники припинили роботу, організували мітинг і демонстрацію з співами марсельєзи. У відповідь на це з'явилася об'ява від директора заводу, що всі робітники, які не погоджуються працювати по 6-ть годин з відповідним зменшенням заробітної платні, можуть з'явитися за два тижні по остаточний розрахунок.

Майже разом із страйком на заводі почався рух і на руднях південно-російського промислового товариства. Що правда, робота не припинилася, але щовечора в приміщенні школи відбувалися збори і мітинги, де обговорювалося загальний політичний стан і всі питання місцевої боротьби з адміністрацією рудень та заводів.

У такому стані, що готовий першої-ліпшої хвилини вибухнути, застала Горлівку телеграма-заклик розпочати другий загальний політичний страйк. Можна собі уявити як вона підняла і розпалила без того збуджений настрій. Одержали її ввечері 8 грудня. Цілу ніч працювали гектографи та машинки. І ще вдосвіта на станції, на заводі, по руднях і по цілому виселку

виклеено афіші, що закликали робітників і службовців станцій них, заводу і рудень, а так само й усіх виселкових мешканців на спільний мітинг у станційному приміщенні, що мусив розпочатися о 10 годині ранку. З раннього раня 9 грудня на станції і довкола неї купчився нарід. Далі у залі другої кляси відбувся велелюдний мітинг. Приміщення не могло вмістити усіх, що бажали потрапити на мітинг. Багато лишилося на дворі та п'ячформі.

Оратори закликали всіх згуртуватися в рішучій боротьбі проти уряду. Представники рудень та заводів від робітників заявляли, що вони об'єднуються з залізничниками і підтримуватимуть їх.

Після мітингу робота на станції припинилася. Пропускали лише потяги, що проходили цього дня. Увечорі годині о 8, у тій таки залі відбувся новий мітинг, де самих робітників з рудень та заводів і залізничників було щонайменше 2000 чоловіка і вони забили усі приміщення станційні. На цьому мітингові оратори доводили, що всі повинні підтримувати розпочатий по цілій Росії загальний політичний страйк з метою негайного повалення уряду і „підбурювали до одбирання землі, заводів, рудень і фабрик у дідичів та капіталістів“. Тут таки ухвалено припинити з 12 години ночі рух потягів. На тому ж таки мітингові обрано розпорядчий комітет, що негайно і заходився порядкувати на станції.

Того ж таки дня прибув до Горлівки з Петровських заводів Ткаченко-Петренко, талановитий і непохитний революціонер, що відогравав на процесі рівнозначну ролю з Зубаревим-Кузнецовим. До них згодом пристав ще вчитель Динєга (із станції Гришіно), забитий у Горлівським бої—людина так само великої революційної волі і настрою, що може і не мала такого як вони революційного такту і витриманости.

З Горлівських подій варто зупинитися на таких.

За цікавий момент треба вважати величезні мітинги, що відбувалися на станції коло пакгавзів протягом 10 і 11 грудня де було присутніх понад 5 тисяч робітників з рудень і заводів багато довколільних селян, що приїздили до Горлівки на базар а головно щоб довідатися „що діється в світі“. Щоб дати селянам можливість побути на мітингах, залізничники виряджали спеціальні потяги по всіх коліях і розвозили учасників по до-

мівках. За головну тему всім ораторам була потреба збройної боротьби проти уряду.

Загальним рефреном до всіх промов як стверджує обвинувальний акт „на всіх мітингах говорилося про потребу відібрати на користь народу взагалі і робітництва зокрема діличівські, монастирські і кабінетські землі, а так само рудні, заводи та фабрики“.

Варто ще зупинитися на історії, що трапилася з п'ятою сотнею 136 пішого Таганрозького полку. Увечорі 12 грудня ця сотня несподівано прибула на станцію Горлівку саме тоді, коли там нікого не було, і начальник станції розмістив її в залі першої і другої кляси. Страйкарі запротестували. Мовчки стерпіти захсплення такої позиції, як станційне приміщення, збройними салдатами вони не могли. Перебування на станції озброєної військової частини мусило призвести або до збройної сутички, або до відступу. Першої хвилини комітет удався до „дипломатичного заходу“. Він наказав станційним доглядачам не топити в залі, повилити з лямп гас, не розпалювати самоварів, замкнути усі приміщення, а тимчасом надіслав до начальника 34-ї пішої дивізії, в розпорядженні якого перебувала ця сотня, до Бахмутського справника та до жандарського ротмістра таку телеграму: Вимагаємо негайно забрати з станції Горлівки військо, щоб уникнути кривавої сутички“. У відповідь на це начальник дивізії увечорі 13 грудня дав наказа відрядити сотню на станцію Микитівку за шість верств від Горлівки, але комітет відмовився дати потяг. Тоді вона вирушила до Микитівки пішки.

Дуже цікава діяльність Горлівського комітету і щодо озброєння самооборони.

Ще задовго до страйку заводські робітники збирали кошти на зброю і зорганізували самооборону на випадок нового нападу хуліганів. Це зробити було легше, бо крамарі, крамниці яких пограбовано у жовтні місяці, охоче давали гроші на зброю. На самооборону збирали кошти і серед заводської адміністрації та службовців. В такий спосіб у Горлівці утворено досить великий загін. Далі вирядили паротяг з спеціальним вагоном і два члени комітету поїхали до Таганрогу набути зброї, що потрапляла туди через пачкарів з закордону. Вони повернули на Горлівку, але привезли лише частину купленого, бо дорогою загін на станції Харцизька частину зброї випросив собі.

НТБ
ДНУЗТ

VII. ГОРЛІВСЬКИЙ БІЙ

Дарма що, як говорилося вище, все складалося так, що робітники Донбасу і страйкарі службовці Катерининської залізниці повинні були стати до відкритої боротьби з військовими частинами, відрядженими проти них, але до останнього дня ніхто не знав, як і де станеться бій. Для цього потрібен був привід

Привід цей подав з одного боку директор машино-будівельного заводу бельгійський інженер Лоест, а з другого, місцевий поліційний пристав Неміровський, якого протягом цілого страйку страйковий комітет не займав, ніби забувши примусити його покинути Горлівку разом з станційними жандарями подібно до того, як і жандарська поліція довго лишалася і по всіх інших станціях.

Напередодні 17 грудня, тобто того дня, коли за Лоестовим повідомленням мали звільнити усіх робітників, що не бажали прийняти шостигодинного дня з зменшенням на 40% заробітної платні, Зубарев-Кузнецов та об'єднані ним робітники вирішили примусити Лоеста відмовитися від цього. Годині об 11 ранку Кузнецов з своїми однодумцями у кількості 20 чоловіка з'явився до заводської контори просто до Лоестового кабінету. Останній хотів був зникнути з кабінету і в такий спосіб уникнути переговорів, але робітники позачиняли двері і він мусив розмовляти з Зубаревим-Кузнецовим. Доки точилася ця розмова довкола контори зібралося чоловіка з 400 робітників. Зубарев-Кузнецов виголосив вимогу відмовитися від звільнення робітників, що не покорилися директорському наказу і працюють на попередніх умовах. Лоест заявив, що він згоден і посилкується полагодити справу з своєю управою. Згодом на допиті у слідчого і на суді Лоест запевняв, що він ніколи і не гадав виконувати цю вимогу, а погодився лише через те, що його примусила загроза насильства. Либонь хтось із заводських службовців повідомив пристава Неміровського про те, що коїлося в Лоестовому кабінеті. Надто бо вже швидко завод оточив наряд поліції на чолі з приставом та драгунський загін на 90 чоловіка, що постійно перебував у Горлівці і мав там свої касарні. Довідавшись про це, робітники поставили Лоестові вимогу, щоб він їм гарантував безпечний вихід з території заводу. Лоест погодився і на це. В супроводі робітничих депутатів, блідий,

з перекривленим обличчям він вийшов до капітана, командира загону, і до пристава Неміровського і в присутності робітників заявив їм, що він погодився на всі вимоги робітників і піде назад до контори, щоб остаточно з ними домовитися. Далі з контори вже Лоест ще раз телефоном говорив з Неміровським і переказав робітникам, що він дістав згоду й обіцянку пропустити робітників через заводську браму без ніяких перешкод. Після цього Кузнецов з Лоестом на чолі робітничої групи що була тоді на заводі, попрямував до брами, але ледве вони підійшли, як Неміровський звернувся до робітників з вимогою видати Кузнецова і пустити директора, загроджуючи стріляниною. Сталося замішання, з якого Лоест спритно скористувався і швидко перебіг від брами до загону драгунів, що розташувалися півколом проти заводської брами. Тоді Неміровський ще раз погрозився стріляниною, наполягаючи на тому, щоб йому видано було Зубарева-Кузнецова, і як у відповідь пролунали вигуки обурення, негайно пролунав залп. Кілька чоловіка забито і близько двадцятьох поранено. Робітники кинулися врозтіч, а драгуни за ними. Зубареву-Кузнецову прострелено руку, але йому пощастило зникнути. Того ж таки дня він потрапив до заводської лікарні, де йому лікар Шошніков зробив ампутацію руки. А годині о десятій з його ініціативи Комітет розіслав до всіх станцій, заводів і рудень Донбасу телеграму, де повідомляв про стрілянину в беззбройних робітників і закликав негайно прибути до Горлівки, щоб дати збройну відсіч драгунам. Викликано самооборону із станції Дебальцево, Єнакієво, Ясиноваті, Овдіївки і Гришино.

Перші прибули до Горлівки загони з Єнакієва та Харцизького. Трапилось так, що з потягом Харцизького загону повернули своїм вагоном і Горлівські комітетчики, що їздили до Таганрогу по зброю. Треба взагалі сказати, що мобілізацію того вечора (16-го грудня) самооборони виконано надзвичайно швидко і так само швидко перекинуто її спеціальними потягами до Горлівки. Отже протягом вечора на станцію прибуло потягів з вісім самооборони, озброєної револьверами, рушницями і невеликою кількістю гвинтівок, відібраних у сотні салдатів, обеззброєних 13-го грудня на станції Ясиноватій (близько 50-ти гвинтівок), берданками, купленими з казенних склепів, шаблями військового зразку, а переважно саморобними списами. Загальна

кількість скликаних з різних кінців Донбасу робітників, озброєних щонайрізноманітнішою зброєю, сягала 3 тисяч чоловіка. Цілу ніч на станції тривала нарада ватажків. Усі визнавали, що зброя в них дуже погана і чекали прибуття гришинського загону, що на загальну думку, повинен мати гвинтівки. Треба сказати, що мало хто йняв віри у майбутній успіх і багато робітників зважилося стати до бою лише з чуття обов'язку і товариської солідарності. А бойовий загін станції Ясиноватої що 13-го грудня ще так рішуче приймав участь у роззброюванні сотні штабс-капітана Карамішева, вирішив, що ставати до бою з такою силою неможна і вночі ж таки повернув назад.

Нарешті десь о 7-й годині ранку 17-го грудня до станції Горлівки прибули один за одним два потяги: один з гришинським, а другий з овдіївським бойовим загonom. З їхнім прибуттям настрій одразу покращав. Скликали коротку нараду. Негайно загони розподілили на частини і вирушили до виселку, щоб зробити напад на драгунські касарні. Один загін розташувався в шахтному приміщенні шахти № 1, другий — в естакаді та між видобутою породою коло цієї шахти, сажнів у двадцять заввишки. Отже позиції самооборони були непогано захищені і дуже зручні для обстрілу драгунської касарні.

На цих позиціях розташувалася головна маса самооборони а два невеличких загони подалися до драгунських касарень по Садовій вулиці і захопили двори довкола касарень, розташувались за парканами. До 8-ої години ранку усе було підготовано і загони раптом почали обстрілювати з усіх своїх позицій касарні. Але як усі ці готування робилося на станції цілком одверто, то військові частини про напад цей знали. Начальника загону попереджено про те, що до Горлівки прибуває озброєна самооборона і він вжив своїх заходів. Підвладний йому загін складався лише з однієї збірної сотні 136-го пішого Таганрозького і 135-го пішого Керч-Єнікальського полку загальною кількістю 114 чоловіка та команди драгунів 23-го драгунського Вознесенського полку в кількості 90 чоловіка. На допомогу, як з'ясувалося згодом, він вимагав ще загін козаків. Ледве почався обстріл, як начальник загону дав кілька залпів по парканах, за якими сиділа самооборона, швидко зібрав салдатів і почав, одстрілюючись, повільно одіходити в степ в напрямку на Єнакієво, розташоване за 20 верстов од Горлівки.

Коли військо почало відступати серед самооборони почалося тріумфування. Цей відхід вони вважали за свою перемогу, підсилювали стрілянину, що не завдавала будьякої шкоди, бо військо було далеко. Далі частина самооборони кинулася на дворище касарні і розгромила їх.

Тимчасом військо, вийшовши в степ, об'єдналося там з півсотнею козаків, відряджених на допомогу з Петровських заводів. Тоді об'єднаний загін обійшов станцію Горлівку і зайшов з лісу, розташованого по іншій бік. Позлазивши з коней, драгуни й козаки разом з усім військом розпочали правильний наступ на станцію, обстрілювали станційні будівлі, місток, перекинутий через залізницю, надшахтну споруду шахти № 1, де засіла і відки відстрелювалася самооборона. Під прикриттям обстрілу з мосту і з надшахтної споруди, переважна частина самооборони вийшла назустріч військові, і на терені станції стався вирішальний бій що годині о 3-ій кінчився поразкою робітників. Самооборона що засіла в станційному будинкові та коло нього, викинула білого прапора і відрядила за парламентаря домовитися про умови ватажка Гришинського загону, вчителя Динегу, але він не дійшов до ворожої лінії, як його забито. Тимчасом ті, що розташувалися на місткові та в надшахтній споруді, скористуватися з замішання, посідали на потяги, що стояли готові на рейках, і швидко роз'їхалися по своїх станціях. А ті, що не встигли цього зробити, мали в руках списи, з якими не можна було боротися проти війська з вогнепальною зброєю, здалися. Таких було чоловіка з 500.

Справедливість вимагає сказати, що ні козаки, ні військо не били і нікого не зайняли тих, що здалися, і незабаром разом з драгунами, піхотою і всією поліцією пішли з Горлівки на Єнакієво. Разом з самообороною у станційному приміщенні військо оточило імпровізований лазарет, де допомагали пораненим „брати та сестри — жалібниці“. Їх так само ніхто не зайняв, і вони виїхали згодом своїм санітарним вагоном з Горлівки.

Тікаючи потягами, загопи забирали з собою поранених і забитих. Отже, точної кількості втрат робітників у Горлівським бою визначити неможна, але за підрахунками учасників за найближчих після бою днів кількість забитих визначається понад 200 чоловіка.

Після від'їзду самооборони та відходу війська у Горлівці протягом 4-х днів панувала мертва тиша. Цих таки днів організовано похорон жертв цієї першої збройної сутички робітників Донбасу та залізничників з військом, жертв революції. В заводській їдальні зібрано групи 26-ох забитих під час розстрілу коло заводської брами 16-го грудня та на полі бою. Усіх їх покладено у червоні труни. Піднявши на рамена товариші несли їх під страшну хугу, на кладовище. А довкола трун величезний багатотисячний натовп робітників під дике виття вітру співав жалібного марша.

VIII. СТАНЦІЯ МИКИТІВКА

9-го і 10-го грудня на станції Микитівці відбувалися мітинги що їх скликали, як каже обвинувальний акт, два „зловмисних агітатори“, з яких один — місцевий телеграфіст, а другий конторник. Обмірковували питання, треба чи не треба приєднуватися до політичного страйку. Телеграфіст і його помічник конторник вимагали приєднатися, а службовці відмовлялися і запропонували відрядити до станції Лозової делегатів, щоб довідатися, де й що діється.

11-го грудня невгамовний телеграфіст скликав другий мітинг і знову вимагав негайно відрядити делегатів. Промови агітаторів набрали рішучішого характеру: „вони доводили, що насамперед треба скинути уряд, і далі все буде гаразд“

„Кінець-кінцем станційні службовці підкорилися, але обіцяли застрайкувати лише тоді, як застрайкують Харків, Лозова, Слав'янське. Про це телеграфіст і конторник, що тримали зв'язок з агітаторами сумежних станцій, поспішилися повідомити Горлівку 12-го грудня відти прибув агітатор і виголошував на мітингу „палкі промови“, де „закликав негайно скинути уряд і скликати установчі збори“

Тимчасом Горлівський агітатор ніби „особливого успіху не мав“. Тоді другого дня 13-го грудня з'явилося з Горлівки агітувати вже аж двадцять чоловіка. Вони закликали на мітингові в театрі „до страйку, щоб скинути уряд, а позатим-пропонували озброюватися. Їхні запальні промови кінчалися вигуками „Хай живе воля, братерство і рівність!“ „Геть уряд!“.

Після цих промов хтось з ораторів завважив, що присутніх вже наелектризовано досить, виступив наперед і промовив:

— Хто за волю, за правду, за нарід — підніміть руки.

Усі збори підняли руки.

— Заприсягніться перемогти або померти.

Присутні запряглися.

— Заприсягніться ще раз.

Запрягнулися ще раз.

Далі кашкети й шапки полетіли вгору, зтягли революційної Дубінушки“, з приспівом „Здобувати собі волю“

Ось той нехитрий спосіб у який, за обвинувальним актом, агітатори обернули поміркованих микитівців на таких самих бунтівників як і вони сами.

Далі події розгорталися так само, як і по інших станціях. Горлівці домоглися того, що обрано розпорядчий комітет, на голову його потрапив той самий телеграфіст, а на його помічника той самий конторник, привідці усього лиха на Микитівці. Вони склали протокола про своє обрання, що кінчався словами:

„Перемогти, або померти“

Після обрання комітету „законну адміністрацію станційну усунуто“, розпорядчий комітет захопив до своїх рук станцію, паротяги, рухомий склад, залізничний телеграф і фонофор. Станційна каса перестала продавати квитки, а страйкарі збирали з пасажирів гроші на страйковий фонд та на придбання зброї. На зброю гроші збирали так само і на виселку теж серед службовців і робітників. Далі комітетчики їздили кудись на південь купувати зброю.

Коли станцію захопила п'ята сотня 136-го пішого Таганрозького полку, вони поставили вимогу вивести її і надіслали до Бахмуту телеграму, що вигонять її силою, якщо начальство не дасть наказу забрати салдатів. Того ж таки дня „зовсім незалежно від телеграми“ п'ята сотня 136-го Таганрозького полку дістала наказу перейти до Горлівки. „Факт той, що сотню виведено, вважали за поступку від військової влади. Заколот підсилювався“

З поодиноких епізодів на станції Микитівці варто відзначити такі.

Саме на 17-е грудня, того трагічного дня, коли робітничі загони, так жорстоко розбиті на Горлівці, роз'їхалися по домівках і розвезли по всій Катерининській залізниці свій пригнічений настрій, свій розпач — на станції Микитівці скупчилася велика

кількість запасних салдатів і робітників з шахт, що дістали звільнення і їхали додому на свята. Микитівський комітет розіслав свої вагони і паротяги на мобілізацію самооборони до Горлівського бою, отже не міг відрядити пасажирів. Запасні, що поверталися саме тоді з японської війни і бешкетувати по всіх станціях, де їх затримували, почали бешкетувати й тут загроджуючи комітетові поквитатися з ним. Комітет опинився в трагічному стані, бо повстання власне вже було придушено. Тоді Микитівський комітет скликавши службовців оголосив, що він складає свої уповноваження. Наостанку комітетчики переконували товаришів не вдаватися до розпачу і не вважати, що справу остаточно програно, бо невдалий загальний політичний страйк становить не кінець, а лише початковий етап революції.

Цю промову виголошено годині о п'ятій ранку, коли прибула вже до Микитівки самооборона, розбита в Горлівському бою.

ІХ. СТАНЦІЯ ЄНАКІЄВО, ПЕТРОВСЬКІ ЗАВОДИ ТА ВІРІВСЬКА РУДНЯ

Події в Єнакієво обвинувальний акт починає описувати у той самий спосіб, що засвоїв описуючи помірковану Микитівку, але матеріал, що давали єнакіївські події, аж ніяк не вкладався у такі наївні рядки. Отже, розпочавши описом єнакіївської поміркованости, обвинувальний акт дуже швидко перейшов до обмальовування революційних потвор, що їх безліч було на Петровських заводах та Вірівській рудні.

Тут на першому пляні, як це насправді й було, опинився ливарник Петровських заводів Ткаченко-Петренко, справжній революціонер і духом і вихованням, дуже талановитий витриманий у роботі, якого дуже шанували товариші. Найкраще характеризує його лист, якого він лишив у в'язничній конторі перед страгою.

Ткаченко-Петренко працював на Петровських заводах ще задовго до революції 1905 року, а після маніфесту 17-го жовтня йому пощастило згуртувати довкола себе велику частину робітників тих заводів.

Перших таких днів після 17-го жовтня він од імені робітників звернувся до директора заводу з низкою економічних вимог, які заводуправа сквапливо виконала. Далі для посередництва між адміністрацією і робітниками в їхніх потребах, а так само

в справах внутрішнього розпорядку, на заводі обрано від кожного цеху делегатів. Отже, поруч з старим підпільним осередком утворилася велика легальна організація, що незабаром набула великої популярності серед робітників. Ткаченко-Петренко домогся того, що адміністрація заводу дала для засідань делегатів приміщення в будинку для нежонатих, а на загальні збори — шкільне приміщення.

Створивши зручні умови для своєї революційної роботи, Петренко почав регулярно організовувати загальні збори усіх робітників заводу. „Спершу на них обмірковували економічні потреби робітників,— пишеться в обвинувальному акті — але не забаром характер їх зовсім змінився. Збори обернулися на політичні мітинги, де Ткаченко-Петренко та агітатори з Одеси і Петербургу виголошували палкі промови про те, що доконче треба жорстоко боротися з урядом, що надав 17-го жовтня волі, а потім відняв її, що державою правлять самовладні міністри та бюрократи. Щоб стримати їх, доконче треба насамперед скинути теперешній уряд і замінити його на виборний від народу на правах установчих зборів, скасувавши до того будьяке начальство і попів... що треба відібрати землі, рудні та заводи у власників капіталістів і т. д. і т. д.“

На зборах підчас промов здіймали червоні і чорні прапори революційними написами, а позатим співали революційних пісень „Марсельези“, „Вставай, піднімайся робочий народ“, Від Алтаю й до Алтаю нема дурнішого за Миколу“ тощо, при чому за ім'ям Миколи розуміли священну особу государя-імператора“.

Крім роботи на заводах, Ткаченко-Петренко та його товариші почали їздити до доколішних сел з метою агітації серед селянства. Разом з тим, серед заводських робітників „агітатори підсилено поширювали чутки про майбутні погроми та про те, що треба організовувати самооборону, що могла б дати відсіч нападам“.

Справді, Ткаченко-Петренко підсилено агітував за самооборону і попилнував, як лише спромігся, озброїти її. До загонів самооборони вступило багато заводських робітників. Набули для самооборони револьвери. З робітників таки створено спеціальну виконавчу комісію, що мала окреме приміщення, де переховувалися величезні пакунки проклямацій та нелегальних видань,

призначених на поширення серед робітництва. На озброєння та витрати в справі пропаганди комісія збирала гроші на виселку, серед робітників та станційних службовців. Спираючися на самооборону, виконавча комісія за Ткаченковим проводом взяла на себе стеження за ладом на заводі і по всіх виселках, розташованих довкола заводу та станції. Мавши збройну силу, вона перетворилася на фактичну владу ще задовго до жовтневих подій. Приблизно те саме діялося на Вірівській рудні, депісля 17-го жовтня так само обрано делегатів, що виголосили низку вимог, скликалися мітинги і зорганізовано з робітників свою самооборону.

За такого загального стану і настрою на Петровських заводах та Вірівській рудні цілком натурально, що 17-го грудня коли вибухнув бій робітників з військом, енакіївський загін вирушив до Горлівки.

Так описує обвинувальний акт події на Петровських залізобробних заводах, розташованих коло станції енакієво. Події ж на самій станції Енакієво обвинувальний акт намагається перефарбувати у той самий спосіб, як це він зробив з Микитівкою.

„Коли 8-го грудня оголошено залізничний страйк, службовці станції Енакієво не хотіли до нього приєднатися. Не зважаючи на те, що рух через страйк майже зовсім припинився, службовці приходили на роботу і станція функціонувала“.

Але й тут знайшовся власний „зловмисний агітатор. То був один „з небагатьох, що співчували страйкові“ — станційний конторник. Він збирав кошти на зброю для самооборони, поширював проклямації та нелегальну літературу. 8-го грудня цей конторник „намагався умовити службовців“ приєднатися до страйку і підписати телеграму про початок його, але вони відмовилися, ба навіть поскаржилися на нього начальству.

„Взагалі ладу на станції Енакієво, що його підсилено до тримував начальник станції, ніхто з службовців не порушив.

Одно слово на Енакієві під самий розпал грудневого страйку тривала ідилія мирного співжиття службовців і начальства. Але тут трапилось те саме лихо, що й у Микитівці.

„13-го грудня ввечері на станцію паротяги двох потягів, що прийшли від Дебальцева, привезли тривогу паротяговими свистками“. Телефоном повідомлено на завод, і відти негайно прибу-

ли робітники, захопивши з собою рушниці, револьвери, списи, і подалися до Овдіївки, самовільно захопивши потяги (як читачі вже знають, вони їздили обеззброювати сотню штабс-капітана Карамішева).

„З того часу — говорилося в обвинувальному акті — до поразки бойових загонів у Горлівці станція Єнакієво перебувала під владою озброєної юрми робітників та виселкових мешканців“...

Вокзал перетворився на збірний пункт для всіх учасників заколоту, що купчилися там цілими днями, співаючи революційних пісень. Там такі агітатори виголошували палкі промови, закликали присутніх „завдати останнього вдару ненавистному урядові“. Отже за цим разом лад порушили навіть не агітатори, а просто тривожні свистки двох паротягів, агітатори вже потім скористувалися з створеного стану“.

На станції і на виселку збирали гроші на самооборону. При тому збирачі „дозволяли собі вимагати гроші у тих, що не хотіли жертвувати доброхітно“. Далі вони почали вимагати від начальника станції, щоб він ходив разом з ними на виселок з тією ж самою метою. Він силкувався відмовитися, „але не міг відмовитися і пішов разом з ними на виселок збирати гроші“.

Вночі проти 15-го грудня повернулися з Овдіївки потягами бойовики, стріляли з рушниць і вигукували, що вони перемогли“.

Після цієї подорожі самооборона почала тримати себе ще з більшим викликом. Вони вигукували, що перемога на їхньому боці отже треба вішати усіх тих, що до них не приєднуються“...

Настрій робітників підтримували тим, що поширювали напевне неправдиві і неймовірні чутки про поточні події. Приміром переказували як цілком певне, що імператор потрапив у полон до робітників“.

15-го грудня заводські робітники почали виготовляти із заводського заліза списи.

16-го грудня з Горлівки надійшла телеграма з проханням прибути на допомогу. Десь о другій годині дня майже слідом за телеграмою з Дебальцева прибуло до Єнакієва два потяги з озброєною самообороною. Вони зупинилися коло Петровських

г. на Катерин. заліз.

заводів і подали тривожні свистки. Робітники одразу покидали роботу на заводі і подалися на станцію. Дорогою вони обеззброювали всіх жандарів, що здибували їх на шляху. Кілька робітників зайшли на приміщення поліцейного доглядача і обеззброїли його. Друга група в будинкові для приїжджих відбрала шаблю в офіцера, що мешкав там. У будинкові № 31 для нежонатих салдатів залізничного батальйону, що приймали від заводу рейки для казни, відібрано шість казенних гвинтівок. Друга кімната де мешкали, салдати була замкнута. Двері вибито і забрано чотири гвинтівки. Потім усі зібралися на станції. Переважна більшість присутніх мала червоненькі стрічки.

„З стріляниною та співали Марсельези та інших революційних пісень, Дебальцівський потяг, що в нього посідали й робітники Петровських заводів і Вірівської рудні, а так само і деякі станційні службовці, вирушив на Горлівку о п'ятій годині вечора“.

О 10-ій годині вечора з станції Єнакієво відійшов на Горлівку другий потяг з робітниками, а близько першої години проти 17-го грудня — третій. Але цей потяг не дійшов до Горлівки й повернув назад, бо командир козачої сотні розібрав рейки коло станції Криничної.

17-го грудня майже о 3-ій годині пополудні в Єнакієво дістали повідомлення про поразку у Горлівці.

Уночі проти 18-го грудня енакіївські загони повернули на завод двома потягами, а почасти пішки. Тоді ж таки виявилось що підчас сутички забито й поранено Андрія Трубка, Дмитрія Апостолова, Білорукова, Чернишова і Бодрова. Дехто повернувся з вогнепальними ранами.

Того ж таки 18-го грудня на станції Єнакієво з'явилися козаки, розібрали стрілки і взяли телеграфні та телефонні апарати.

Того ж таки дня оголошено військовий стан. А в тім незабаром козаки пішли і будьяких репресій не вжили. Арешти та труси розпочалися на Петровських заводах і в Єнакієво лиш в січні місяці.

Підчас трусів, як писалося в обвинувальному акті „виявлено існування Петровської групи Донецького союзу РСДРП і відібрано велику кількість проклямацій цієї партії з печаткою названої групи, талонні книжки на гроші тощо.

СТАНЦІЯ АЛЧЕВСЬКА, ДОНЕЦЬКО-ЮР'ІВСЬКИЙ ЗАВОД І ЖИЛІВСЬКА РУДНЯ

Опис подій, що точилися на станції Алчевській, обвинувальний акт починає повідомленням, що 8-го грудня потягом з Дебальцева приїхали невідомі агітатори, між якими був якийсь „білявий“ і зушилися на виселкові. Станційні службовці запросили їх до себе на нараду у товаровій конторі. Того ж таки дня з Москви від страйкового комітету Катерининська залізниця дістала телеграфом обіжне повідомлення про початок загального страйку.

8-го грудня майже припинився пасажирний рух.

З 9-го грудня регулярно ходив лише потяг № 21 і № 22, призначений від Дебальцівського розпорядчого комітету перевозити робітників.

11-го грудня на станції Алчевській за розпорядженням страйкового комітету відбулися збори уповноважених для зносин з комітетами інших станцій.

Дуже турбувалися і дбали страйкарі Алчевської станції, щоб зберегти за всяку ціну станційне майно, а надто вантажі. Про них вони турбувалися, можна сказати, не шкодуючи життя і з метою охорони зорганізували самооборону, озброїли її.

Увечері 13-го грудня на станції Алчевській дістали телеграму про відрядження бойового загону на допомогу до Овдіївки. Телеграма зчинила велику тривогу. В залізничній школі скликано збори службовців і там виникло питання про зброю. Усі обстоювали потребу набути зброю і зорганізувати оборону.

14-го грудня знову надійшла телеграма з викликом бойового загону на станцію Овдіївку, яку ніби громили козаки. Тривожні гудки паротягів та дзвоник телефонні з Донецько-Юр'ївського заводу та Жилівської рудні скликали озброєних робітників. Двома потягами вони поїхали до Овдіївки. Того ж таки дня о 6-й годині вечора надійшло повідомлення, що самооборона „повертається з перемогою“. Коли вона прибула, її зустріли вигуками.

16-го грудня на станції Алчевській дістали телеграму з викликом бойового загону до Горлівки. Про те телефоном повідомили на Донецько-Юр'ївський завод і зняли тривогу паротяговими свистками. Коли зібралися робітники, до Горлівки вирушив потяг з збройними робітниками та станційними службовцями.

16-го грудня відти надійшла телеграма про поразку.

Увечері 17-го грудня і вдень 18-го грудня самооборона з Горлівки повернулася назад до Алчевської.

19-го грудня начальник станції повідомив пристава Донецько-Юр'ївського заводу, що розпорядчий комітет перестав існувати і він перебрав до своїх рук станцію.

20-го грудня станцію Алчевську захопило військо, і почалися труси та арешти.

Близько під станцією Алчевською розташувався великий залізо-обробний Донецько-Юр'ївський завод. Там діяло приблизно те саме, що на Петровських заводах, тобто після жовтневого маніфесту утворено організацію з делегатів од робітників що мали налагодити взаємини з заводоуправою.

Різниця проти Петровських заводів полягала в том, що тут не було ні революційного осередку, ні свого проводиря, як Ткаченко-Петренко.

10-го грудня по всіх цехах виклеено об'яви за підписом голови делегатських зборів, що 11-го грудня відбудеться на рідній мітинг у вальцувальному цеху. На цей мітинг прибуло тисяч зо дві робітників, селян та залізничних службовців. Оратори доводили, що робітникам треба приєднатися до загального політичного страйку, озброїтися, читали телеграми від робітників Маріюпільського та Горлівського заводів, що приєдналися до страйку, і пояснювали його мету.

Коли вони запитали, чи хочуть робітники приєднати до страйку, то більшість, але не всі, відповіли позитивно.

Але найцікавішим моментом з цього мітингу був його кінець за пропозицією голови оркестра виконала, як він висловився „улюбленого російським народом гімна за волю — Марсельєзу а присутні підспівували. Далі хтось вигукнув, щоб заграли „Боже царя храни“ і це виконано,— як і за першої половини 90-х років підчас франко-російського альянсу (спілки) обидва гімни оркестри виконували у великому московському театрі перед початком усіх вистав.

Крім таких курйозів на мітингові були й серйозні моменти що давали відчутти тривогу і велике напруження. Хтось із залізничників несподівано виліз на стола і прочитав телеграму, що на станції Білій погром. Цікаво те, що одразу зібралось

чоловіка з 300 робітників, озброїлися саморобними списками та іншою зброєю і поїхали. Але виявилось, що на Білій усе гаразд. Вони поїхали назад, та в дорозі їм повідомлено, що погром не на Білій, а в Мануйлівці. Робітники подалися туди і справді виявилось, що невелика група п'яних шахтарів бешкетує на станції. Відновили лад і повернули на станцію Алчевську.

Годині о 10-й вечора того ж таки дня озброєні робітники познімали з стійок на виселкові усіх городовиків.

16-й грудня на Донецько-Юр'ївському заводі відбулися загальні збори робітників, щоб заслухати й затвердити проекта статуту професійної спілки. Але поза денною чергою на цих зборах „оратори вихваляли перемоги в Овдіївці та Ясиноватій і говорили, що уряд загинув, що його вже немає“. Далі виникло важливе практичне питання: хтось запропонував, щоб дирекція заводу та поліція передали робітникам гвинтівки, що їх набув завод з дозволу поліційної влади. Коли обговорювали це питання з станції повідомили, що Горлівку громлять козаки. Тоді робітники почали вимагати від директора та пристава, щоб гвинтівки видано негайно, і ті погодилися, а потім на слідстві говорили, що їх присилювали до того загрозами. Рушниці розподілили поміж робітниками. До Горлівки відрядили два ешелони озброєних людей, з яких лише 30 чол. мали гвинтівки, а решта списи і дехто револьвери. Самооборона Алчевської прибула до Горлівки, як ми говорили, передніше гришинців і овдіївців. Тут вони довідалися, що салдати стріляють у робітників коло заводської брами, що кілька чоловіка забито.

До Горлівки прибуло, як ми вже говорили, тисяч зо три, але багато зрозуміли, що з списками проти вогнепальної зброї боротися не можна, і поїхали назад. Слідство виявило, що в бою забито робітників Донецько-Юр'ївського заводу Мирошниченка й Фесенка.

Трохи згодом Алчевську, як інші станції, захопило військо.

ХІ. СТАНЦІЯ ДЕБАЛЬЦЕВО

Страйк на станції Дебальцево розпочався, як по інших місцях, 8-го грудня. На станції припинилися будьякі роботи. Того ж таки дня обрано розпорядчий комітет. До нього війшов з іншими, потім страчений за судовим вироком, Андрій Ващаїв.

На мітинги, що відбувалися щодня, на станції збиралися крім службовців робітники суміжного механічного заводу та селяни доколішних сел. З 9-го грудня Дебальцівський розпорядчий комітет „захопив владу на станції, залізничний телеграф та інші засоби передавати повідомлення, а так само рухомий склад і паротяги і повновладно порядкував на станції, ігноруючі законну адміністрацію“.

„Тоді ж таки позитивно розв'язано питання про озброєння страйкарів“. Незабаром на Дебальцево з'явилася так звана самооборона, озброєна списами, гвинтівками та револьверами.

„Порівняно легка перемога запаморочила голови агітаторам, стверджує обвинувальний акт. Певні свої сили, вони 11-го грудня розіслали від імені Дебальцівського розпорядчого комітету усім центральним комітетам російських залізниць телеграму, де в інтєресах загальної справи просив товаришів „підняти енергію“

14-го грудня на станції Дебальцево відбулася „протиурядова маніфестація з метою піднести свідомість робітників і службовців“. Агітатори зібрали величезний натовп, „що з червоними прапорами пішов до церкви, де відправили панахиду по борцях за волю“.

На погляд сьогочасного читача така демонстрація може видатися чудною і викликати лише усмішку. Але ще цікавіше те, що трапилося потім. Винесено портрета імператорового і проспівано „Боже царя храни“. Звичайно не всі погоджувалися на це і певне дуже багатьох ця вихватка неприємно вразила. А втім „Боже царя храни“ проспівали без будьяких сутичок і лайки, а далі натовп заспівав революційних пісень, де були такі слова: „Затем Дубинушку на Николину спинушку“ або „Эй дубинушка ухнем, а Николушка сам пойдет“. З великим захопленням і піднесенням проспівали жалібного марша.

Це так би мовити Дебальцівська опера грудневих днів. А от вам і справжня революція. Того ж таки дня на виклик з Овдіївки самооборона подалася туди. Перед тим як виїхати, до станційного важника з'явився натовп озброєних бойовиків, що поставив вимогу видати йому з станційного вантажу накладну на дві скриньки пороху, а другу на 146 пудів динаміту. Важник ухилився, відмовившись тим, що він не знає. Тоді самооборона сама розшукала цей вантаж, одчинила вагона і оволоділа ним. Частину динаміту транспортовано до Овдіївки слідом за самообороною.

А далі вже розгорталися звичайні події. 15-го грудня за інструкціями страйкового комітету з Катеринослава відібрали зброю у жандарської поліції, обійшовши їхні приміщення. На самій станції натовп раптом здивав підполковника окремого корпусу жандарів, що відав жандарським відділом і хотів забрати у нього шаблю. Але підполковник переконав, що шабля не нагострена, отже не шкідлива і йому лишили зброю.

А поруч точилися події зовсім іншого порядку. Того ж таки 15-го грудня з наказу комітета робітники слюсарі виготовували близько 70-ти оболонок на вибухові набої, які потім піротехнік начинив динамітом. Набої ці тимчасово переховувалися у майстернях та коморах. Того ж таки дня самообороні роздано рушницю, добуті з вантажу, як динаміт і порох. А другого дня, 16-го грудня кілька сот Дебальцівських службовців і робітників вирушили до Горлівки, де й прийняли участь у сутичці з військом. Вони поїхали з червоними прапорами, з гаслами „смерть ворогам“. З собою вони взяли майже всю зброю та частину виготовлених бомб.

17-го грудня, як уже знають наші читачі, пролетаріят Донецького басейну зазнав на Горлівці поразки. Дебальцівська самооборона повернула звідти купками. Далі, як сказано в обвинувальному акті, „безладдя на станції Дебальцево припинилося само собою“, а незабаром прибуло військо. Почалися труси й арешти. Між іншим підчас трусів у вагонах та страйкарів відібрано 13-ть бомб, 6 скриньок динаміту, 8 гвинтівок, 4 револьвери і одну шаблю. Частину бомб знайдено у майстерні, закопані у землю.

ХІІ. СТАНЦІЯ ЮЗІВКА

8-го грудня на станції Юзівці дістали телеграму від конференції 29-ох залізниць, Центрального Бюра Всеросійської залізничної спілки та страйкових комітетів Катеринослава, Ясиноватої, Овдіївки і Маріюпіля, де говорилося, що політичний страйк розпочався „з метою оборони народу і батьківщини“... „захисту здобутої волі та рівноправності людства“ і т. д. Негайно з'явилися об'яви з запрошенням до всіх службовців з'явитися на мітинг у школі о 6-й годині вечора. Тут без суперечок ухвалено приєднатися до страйку. Складено і передано телеграфом по всій лінії телеграму, де говорилося: „ми, службовці станції

Юзівка, на мітингові 8-го грудня ухвалили приєднатися до загального страйку“, тоб-то формула оголошення страйку була суто-пасивна.

Отже, першого часу оголошення страйку багато учасників його вважали цей страйк за засіб оборони від протизаконних дій урядових осіб. Але поряд з цим на цій самій Юзівці підносилася нова хвиля вже суто-революційного характеру. Ще до страйку робилося підготування до організації самооборони виряджали делегатів до інших станцій довідатися, що там діється. Делегати їздили так само по довколiшніх руднях і селах щоб з'ясувати, чи не загроджує станції небезпека від шахтарів та селян. Зроблено це було не випадково і не марно, бо в жовтні Юзівка зазнала чорносотенного погрому.

9-го грудня на зборах службовців прочитано телеграми з інших станцій про утворення на місцях розпорядчих комітетів з метою керувати страйком та про організацію загонів самооборони. Майже без обговорення, бо справа була цілком ясна, обрано такий самий комітет і на станції Юзівці. Обмірковували й обговорювали лише, кого персонально обрати до комітету. Далі, з метою забезпечити себе від нападів хуліганських та охоронити станцію і вантаж, юзівці зорганізували самооборону.

Негайно ж після обрання комітету начальникові станцій оголошено, що його і все інше начальство усувається з посади, але вони не повинні йти геть, бо їх не звільнено, а лише усунено на час страйку і що комітет в разі потреби звертатиметься до них по поради. Юзівський комітет так само, як і по інших станціях, видав паротягами й рухомим складом. Дуже багато клопоту завдавали їм зайшли робітники-шахтарі, що мандрували додому на село з довколiшніх шахт і рудень.

В діяльності юзівського комітету оригінальною рисою є організація особливої каси страйкового фонду. Туди надходили суми від збору, що його запровадив комітет з пасажирів за проїзд у тих потягах, що йшли підчас страйку. З цього фонду видавалося зарплатню службовцям, а головна мета полягала в тому, щоб забезпечити усім страйкарям зарплатню на час страйку.

Поряд з тим комітет провадив напружену діяльність щодо організації мітингів і зборів. Члени комітету весь час виступали тут і запрошували ораторів з сумежних місцевостей.

Мітинги ці одвідували не лише службовці й робітники та виселкові мешканці, а притягали до себе і багато довколишніх селян, яким доводилося докладно пояснювати політичну вагу тодішніх подій. Настрій дуже швидко підносився, а вигуки „геть самодержавство“ лунали на тих же зборах дедалі частіше і запальніше.

11-го грудня на Юзівці дістали з Гришина від розпорядчого комітету телеграму, розіслану по всій залізниці до Ростова над Доном. В телеграмі говорилося, що треба „організувати бойові загони, обеззброювати військових жандарів і поліцію, бо тоді перемога буде забезпечена“. Обміркувавши телеграму, комітет ухвалив прийняти пораду гришинців і другого ж таки дня почалося обеззброювання городовиків та жандарських унтер-офіцерів, що потрапляли на очі. У тих, що сиділи вдома, зброю відібрали на приміщенні, або викликали їх на станцію і обеззброювали там.

Позатим Юзівський комітет провадив жваву агітацію по довколишніх селах. Туди один за одним виїздили оратори, по яких прибували на станцію селяни.

В наслідок — ухвалювали резолюції, надсилали телеграми. 13-го грудня, приміром, головний розпорядчий комітет Катерининської залізниці дістав телеграму, що в селі Олександрівці (під Юзівкою) близько 400 селян приєдналися до страйкових залізничників і висловлювали „солідарність у гарячій участі боротися за волю до останнього дня смерті“.

14-го грудня на Юзівку надійшла телеграма: „Перекажіть товаришам довколишніх рудень і заводів прохання овдівців негайно влаштувати демонстрацію, що відверне військо, скупчене в Овдівці“ У відповідь на телеграму 15-го грудня чоловіка з 40 озброєних посідали на потяг з паротягу та одного вагону і подалися на Овдівку з досить невизначним уявленням про мету цієї подорожі: чи то допомагати Овдівській самообороні в боротьбі з військом, на сутичку з яким сподівалися, а чи то через чутку що на Овдівку напали хулігани. Другого дня самооборона повернула і зараз же заходила підсилювати своє озброєння — виготовляти списи, що робилося майже по всіх станціях. Це була своєрідна пошесть, що не мала будьякого практичного сенсу, але людям, що стихійно рвалися до бою, треба було мати в руках будьяку зброю, отже ухопилися за списи, як єдину

зброю, що можна виготовити власними руками з готового вже матеріалу. Юзівська самооборона у Горлівському бої участі не приймала, бо вночі проти 15-го грудня козаки розібрали рейки і поперерізали проводи між Юзівкою і Рутченківкою.

20-го грудня на станцію надійшла телеграма про оголошення військового стану з пропозицією службовцям стати до виконання своїх обов'язків. Її прочитали службовцям, і слідом за цим комітет склав свої уповноваження.

ХІІІ. СТАНЦІЯ АЛМАЗНА, СЕЛО ЧОРНУХИНО, СТАНЦІЇ ЧАПЛИНО-МЕЖЕВА, ДЕМУРИНО І ПРОСЯНА

Ці станції не становили заводських центрів або вузлових пунктів залізниці, отже події не могли розгорнутися так, як по інших місцевостях. На станції Алмазній, приміром, не обирали навіть розпорядчого комітету. Вона страйкувала, так би мовити автоматично, бо страйкували вузлові пункти, між якими вона розташувалася. Ціла діяльність страйкарів на цій станції полягала в тому, що вони підтримували жваві зносини з сумежним Дебальцівським комітетом, їздили туди на мітинги і привозили звіди ораторів. Далі свою діяльність спрямували на Кадіївську рудню, куди возили ораторів з метою організувати мітинги. Ніякого соціального моменту в цих промовах не було, і цілий рух набрав пасивного характеру. Самостійно обмірковували тут єдину справу — охорону станції та вантажу і особисту оборону на випадок шахтарського погрому. Через припинення руху шахтарів зібралось на станції дуже багато, вони обурювалися, отже щохвилини міг статись заколот. Балачок про самооборону було дуже багато, але кінець кінцем ухвалено самооборони не організувати.

Обвинувальний акт звинувачував страйкарів цієї станції лише в тому, що вони свавільно відряджали потяги. Днів за три за чотири до Горлівського бою на Алмазну приїздили з Дебальцевої озброєні оборонщики шукати зброї та обеззброювати місцевих жандарських унтер-офіцерів.

Ранком 17-го грудня до Алмазної надійшла телеграма про те, що козаки оточили Горлівку і ніби руйнують містки, залізницю і б'ють службовців та робітників. Повідомили Кадіївську рудню та інші сумежні рудні. Годині о 3-й зібралася самооборона і на станції Алмазній приготовано потяга з двох вагонів,

де й розташувалося чоловіка 60 робітників, озброєних списками та гвинтівками. Перед тим як вирушити на Горлівку, виголошували промови. Поїхали вони в дуже піднесеному настрої, але потяг дійшов лише до Дебальцева, де дізналися про Горлівську поразку і повернули до Алмазної.

Опис подій на станції і в селі Чорнухино обвинувальний акт починає з вечора 16-го грудня. Годині о 6-й вечора того дня до станції Чорнухино від Дебальцева підійшов паротяг з трьома вагонами і почав подавати тривожні свистки. Збіглися селяни і залізничники. Виголошено промови і один з промовців заявив, „що для здійснення вказаного в комітетському маніфесті завдання усім треба озброїтися, а для озброєння можна взяти шаблю і револьвера у станційного жандаря“. Натовп погодився і разом з промовцем пішов на станцію і тут відібрав у жандаря казенний револьвер.

Другий епізод на цій станції трапився наступного дня опівдні. Туди прибув паротяг з Дебальцева і зняв тривогу. За цим разом величезний натовп селян зібрався коло сільської управи. Виголошували промови. Промовці закликали селян підтримати залізничників і приєднатися до загального страйку. Селяни запитували промовців у який спосіб вони можуть приєднатися до страйку, не працюючи на залізниці. На це їм відповіли, що „їхнє приєднання повинно полягати у несплачуванні урядові податків, затримки новобранців, обеззброюванні поліції“.

Далі промовці запропонували селянам піти до суміжного маєтку, відібрати зброю у козаків, що там розташувалися, озброїтися і їхати на допомогу до Горлівки. Але пропозиція та мала либонь цілком академічний характер, бо обвинувальний акт замовчує, що ж було далі. Обеззброїли лише місцевого урядника, що шалався тут таки у натовпі. А втім і з цієї станції одного підсудного — земського вчителя — засуджено до страти.

Підсудних з станції Чаплино звинувачувано в тому, що як 8-го грудня оголошено страйк, вони приєдналися до нього й обрали розпорядчий комітет.

„Залізничний телеграф — говорилося в обвинувальному акті — захопили страйкарі. Службових телеграм не приймали і не передавали зовсім. Щождо комітетських телеграм, то їх передавали“.

Далі трапився випадок, що через Чаплино переїздило декілька салдатів з гвинтівками. Чаплинський комітет за постановою загальних зборів службовців обеззброїв їх і здав відібрану зброю членові Гришинського комітету. Поза тим Чаплинський комітет прохав якимсь телеграмою відрядити до нього з Гришина „слідчу комісію на загальні збори 13-го грудня, де судитимуть службовця за дії на шкоду товаришам“.

Цілу свою діяльність розпорядчий Чаплинський комітет підпорядковував вказівкам Гришинського комітету.

Мітинги на станції Чаплино провадили приїжджі оратори з Гришина. На них виголошували протиурядові промови. Оце й усе, що міг зібрати обвинувальний акт проти залізничників Чаплина.

Становище у справі підсудних з станції Просяної, Межевої та Демурина було ще простіше. Про них обвинувальний акт писав, що „15-го грудня Гришинська самооборона під проводом якогось товариша Миколи проїхала через станції Просяну, Межеву і Демурино, зупинила там свій потяг і підчас зупинок подалася на приміщення місцевих жандарських унтер-офіцерів, щоб обеззброїти їх. У двох жандарів відібрано казенні шаблі, а в третього крім казенної ще і його власну. Та ж таки самооборона відбрала револьвери й шаблі у двох станційних жандарів станції Чаплино“.

XIV. СТАНЦІЯ ГРИШИНО

Події на станції Гришино описується наприкінці обвинувального акту, а тимчасом про них треба було говорити на самім початку, бо за фактичний центр руху в Донбасі було Гришино, а не Катеринослав.

Головною постаттю тут був учитель Прохор Динега.

Після 17-го жовтня він організував у залізничній бібліотеці в театрі, а то й просто на станції проти вокзалу майже щодня збори та мітинги. Тут обмірковували економічні потреби, резолюції „делегатських зборів“ і складали накази делегатам, відряджуваним до Катеринослава. Тут таки розглядали непорозуміння між службовцями і начальством на засадах товариського суду. Головний зміст звичайно становила революційна пропаганда, а за головного промовця був той таки Динега.

Крім Динєги на мітингу виступала вчителька залізничної школи Лідія Добрава, приїжджі агітатори, що їх Динєга запрошував з Катеринослава і навіть з Москви. Довкола Динєги згуртувалася ціла революційна організація, що на виселковій мала свою конспіративну квартиру, де переховували і відки поширювали проклямації та брошури „злочинного змісту“.

Крім агітації і пропаганди Динєга та організації, якими він керував, створили ще в Гришині не абияку озброєну силу на випадок потреби, якщо б виникли чорносотенні погроми або вибухнула збройна боротьба.

Думка про самооборону виникла на виселковій сама собою, зараз же після жовтневого погрому. „За її організацію палко дбав і сам Динєга і його однодумці“.

Це був великий революціонер, людина волі, талановитий організатор, і самооборону він, не так, як інші станції та виселки, організував продумано, обміркувавши всі деталі, і діяла його самооборона так добре, що набула не абиякої популярності та авторитету на виселковій. На чолі її стояв особливий комітет. Складено статута та нормальну інструкцію для членів. Ці документи, до речі мовити, як речові докази приєднано до справи.

За статутом та інструкцією до самооборони могли добровільно вступати службовці станції Гришино та виселковій мешканці не молодші як 17-ти років. На чолі її стояв голова, господарчий комітет, начальник самооборони та три його помічники, отже і самооборона розпадалася на три групи. Кожна група розбивалася на десятки на чолі з десятником. Начальник самооборони розподіляв зброю між десятками, а ті вже відряджали патрулі.

Функції самосборони „за мирного часу“, як говорилося у розділах 15 — 17 інструкції, полягали в обході станції та виселка.

Озброєно самооборону на кошти зібрані цілком легально і відкрито серед виселкових мешканців та станційних службовців. Купувати ту зброю один з виселкових мешканців, що належав до організації, двічі їздив до Ростова, при чому за першим разом привіз ящик револьверів. Позатим зброю для самооборони одержано з інших місць. До складу самооборони ввійшли переважно службовці станції.

Увечері 22-го листопаду на станції Гришино одержали телеграму з закликом застрайкувати до скасування смертного вироку

над інженером Соколовим на станції Кушка (фортеця на авганському кордоні.¹⁾ Це був перший випадок смертного вироку після жовтневого маніфесту. Він справив на цілу Росію величезне вражіння і вперше висунув питання про другий залізничний страйк. Динега скликав мітинг, прочитав телеграму, виголосив палку промову і запропонував негайно застрайкувати. Його підтримали товариші. Збори пристали на пропозиції, і майже в цілому складі пішли на станцію гасити паротяги, а Динега дав депешу, що службовці станції Гришино з гаслом „Геть уряд і смертну кару“ застрайкували. Зараз же гришинські делегати поїхали до Катеринослава і на всіх станціях агітували, вимагаючи підтримки.

Ранком 24-го листопада Центральний комітет Катерининської залізниці телеграфував до Гришина, що Соколова не стратять і страйк припинено.

Нарешті 7-го грудня до Гришина прийшла телеграма з Москви від конференції 29-тьох залізниць і Центрального Бюра залізничної спілки та Московської і Петербурзької Ради робітничих депутатів з оголошенням загального політичного страйку.

Другого дня, 8-го грудня, розпорядчий комітет Катерининської залізниці телеграфував на Гришино і по всіх станціях, що страйк розпочато з 10-ої години ранку 8-го грудня. Провід на Катерининській залізниці перебрав на себе Катеринославський Розпорядчий Комітет. Усі станції, діставши цю телеграму, застрайкували. Гришинці почували себе не абиякою силою і їх не задовольнило таке пояснення. У відповідь на телеграму вони відрядили до Катеринослава делегатів спеціальним паротягом з метою з'ясувати причини та умови страйку. Делегати, не доїхавши до Катеринослава, з станції Синельниково дали до Гришина телеграму: „З божою допомогою, страйкуйте“. Зараз же у приміщенні бібліотеки відбувся велелюдний мітинг. Збори одностайно ухвалили негайно застрайкувати і обрали розпорядчий комітет. По закінченні мітинга про це оголошено станційній адміністрації, і розпорядчий комітет почав виконувати свої обов'язки, надіславши телеграму № 3680: З 10-ої години вечора 8-го грудня Гришинський розпорядчий комітет розпочав свою діяльність“.

¹⁾ Див. „1905 р. на Середньо-Азійській залізниці“ Л. Руманова вид. Іст трана.

Але він не лише розпочав свою діяльність, а одразу по цілій колії розпочав запроваджувати лад.

З 8-го грудня Гришино, які всі станції опинилося під владою розпорядчого комітета, що й почав порядкувати паротягами, вагонами й телеграфом. Але він з свого відання ухвалив виключити товарну контору. Комітет її просто зачинив і доручив агентам охороняти пакгавзи і вантажі. Підчас виборів до комітету обрано більш-менш придатних осіб з станційної адміністрації. Отже захоплення станції відбулося легко, без будьякого порушення ладу.

З оголошенням грудневого страйку в поведінці Динеги та його товаришів позначається велика зміна. Замість підготовної організаційної та агітаційної роботи розгорнулася одверта революційна боротьба. Замість оборонного страйку гришинці розгорнули сами організований наступ. Отже вплив їх через це був величезний і незабаром вони набули авторитету на цілій залізниці. Взявши рішучий революційний курс, вони природньо обернулися на моральний і організаційний центр для довокільшніх станцій, рудень та заводів Донецького басейну. Вони встановили з усіма правильні зносини і незабаром набули формальної назви філії центрального комітету Катерининської залізниці. Гришинці перші відповідно до свого настрою розпочали обеззброювати військові частини, що проїжджали через їхню станцію, й інструктували щодо цього сумежні станції.

13-го грудня вони обеззброїли між іншим на своїй станції 13-ть салдатів з гвинтівками. Далі обеззброїли усіх жандарських унтер-офіцерів і місцевого урядника.

Гришинський комітет віддав розпорядження шинкареві казенної горілчаної крамниці зачинити її, а як ранком 11-го грудня комітетчики з'явилися до крамниці і побачили, що вона відкрита, вони виклеїли на її дверях об'яву за своїми підписами про те, що крамницю зачинено за постановою комітету. Після цього горілчана крамниця лишилася зачиненою.

Після обеззброєння салдатів та поліції Гришинський комітет перейменував себе з розпорядчого на бойовий страйковий комітет, що цілком відповідало його тактиці і функціям. Разом з постановою про перейменування Динега реорганізував і самооборону: з її учасників він добрав особливий загін і назвав його бойовим загоном, скупчивши в його руках запаси зброї.

На озброєння використали: 1) зброю і набої, зібрані ще напочатку організації самооборони у залізничних та виселкових мешканців — це були здебільшого дробовики та вилька револьверів; 2) револьвери, відібрані у жандарських унтер-офіцерів та урядників; 3) гвинтівки, відібрані у салдатів, і частину гвинтівок, що припали Гришинському загоні підчас роззброювання на Ясиноватій сотні Балаклавського полку, якою командував забитий підчас сутички штабс-капітан Карамішев; 4) револьвери куплені у Ростові та Таганрозі для самооборони на кошти зібрані ще напочатку її організації.

Динега та його товариші подбали так само про те, щоб бойовий загін навчився поводитися з зброєю. З цією метою у залі 3-ої кляси вони влаштували навчання військові і найбільше вчили націльної стрілянини.

Свій зброї загін надавав великої ваги. Отже, її нікому не давали на руки, а переховували її у старому знятому з осей вагоні, що стояв на запасних рейках, і видавали звідти в міру потреби. Цей вагон і правив гришинському загоні за арсенал. В ньому ж таки стояла гармата — єдина, що її мали робітничі загопи в Горлівському бої. Виготовлено цю гармату з паротягової віси ще 1896 року до коронації Миколи II, щоб салютувати робітникам місцевого депа. Члени самооборони знову висвердлили жерло з тим, щоб збільшити його діаметр і припасували лафета на санчатах, бо стояла зима. Пробували з цієї гармати стріляти нарубаними шматками цини, або саморобною картечою. Нарешті Гришинський бойовий загін мав ще 55 скриньок динаміту, з якого виготовляли вибухові набої. Пробні вибухи з цими набоями кілька разів зроблено недалеко станції.

З метою охорони арсеналу та стеження за околицями на випадок прибуття війська призначили стійкових та патрулів.

Усі учасники бойового загону, як форму, носили на грудях червоненькі стрічки.

Поряд з бойовим загonom існувала і виконувала свої обов'язки щодо охорони виселку самооборона і щодня її учасників відряджали до нічних обходів.

Динега, — людина з великим революційним патосом. Ним опанувало, можна сказати, божевілля революції. Грудневих днів він провадив описувану діяльність, охоплений революційними пристрастями, але тимчасом ця людина була така витримана, щоб

обраховувати свої виступи і вести провід у подіях, а не наосліп іти за ними. Завідувач залізничної школи на станції Донецького басейну, він народився революційним ватажком. Якби події застали його десь у центрі, то напевне його роля в Російській революції була б видатніша і він лишив би по собі значніший слід. Але випадок, що відограє в індивідуальному людському жігті вирішальну ролю, закинув його до Гришиного, і тут грудневих днів Динега зробив усе, що лише могла зробити єдина людина для революції, перебуваючи в таких обставинах.

13-го грудня ранком гришинський бойовий загін дістав телеграму з закликом прибути на Овдіївку для спільної експедиції на Ясиновату з метою обеззброїти 12-ту сотню 280-го лішого Балаклавського полку. Заразом повідомлялося про напад, що його вчинив командир цієї сотні штабс-капітан Карамішев на станції. Телеграфний апарат повідомив, що багато салдатів з сотні ладні сами здатися загонові. Динега вислухав це повідомлення, що його прийняв черговий телеграфіст на слух, зараз же зібрав свій бойовий загін і вирушив на Овдіївку. Там його загін об'єднався з місцевим загоном і він повіз їх далі на Ясиновату. Тут, як уже знають наші читачі, він керував і всією операцією роззброєння сотні штабс-капітана Карамішева, виконавши її надзвичайно швидко й спритно, цілком розраховуючи на безкровну перемогу. Не винен Динега якщо надмірний запал Карамішева і невтриманість молодих членів загону призвели до вбивства цього офіцера. Динега розраховував і міркував інакше. Годині о 10-ій вечора того ж таки дня він повернув до Гришина з своїм загоном і привіз 54 обеззброєних салдатів. Дорогою він уже встиг потоваришувати з ними, але тимчасом прекрасно розумів, що скористуватися з них, як з бойової сили, з революційною метою не можна. У Гришиному салдати напивлися чаю, підживилися в буфеті, побраталися з самообороною, а потім Динега вирядив їх потягом до Катеринослава. Їхні гвинтівки використали на озброєння гришинського та овдіївського загону. Про кінець операції з Ясиноватої на Гришино повідомлено телефоном, отже, як Динега повернувся, його на станції зустрів величезний натовп, влаштували йому овацію, носили на руках. Від того моменту він безперечно набув авторитету не лише революціонера, промовця та організатора, а й військового ватажка. Якщо додати до того, що сказано вище, що Динега мав величезну

вст. на Катерин. залізн.

волю і надзвичайно привітний і приємний в особистих взаєминах, то цілком зрозуміло, що йому не лише всі корилися, а й вірили, багато навіть любили.

13-го грудня Динега витяг свій жеребок: він, а за ним і його гришинські товариші та члени бойового загону, стали на шлях бунту, як кваліфікував обвинувальний акт: або „на шлях революційної боротьби не лише проти місцевої влади, але й проти війська та уряду“. Він уже усвідомлював, що без бою не минеться і силкувався лише зібрати для нього як найбільше сили серед Донбасівського пролетаріату, власне революційної його частини. А що мала бути збройна боротьба з боями, то це було безперечно. Щоб усі усвідомили це, Динега з товаришами організував у Гришині 14-го грудня революційну демонстрацію. Зібрали величезний натовп, що пішов рейками, а потім виселком з співами революційних пісень, з червоними та, це треба завважити окремо чорними прапорами. На цих прапорах стояло гасло: „Смерть або перемога“.

З цього дня члени бойових загонів завжди мали при собі зброю і перевіряли усі потяги, що йшли через станцію, відбирали зброю у всіх військових. З Динегового наказу вони 14-го грудня почали виходити на далеку довідку, виряджати кінні патрулі за кілька верстов від станції. Динега знав, що ворог не сьогодні-завтра повинен стягти військо і з'явитися в околицях.

Того ж таки дня 14-го грудня на зборах після демонстрації Динега пропонував для відсічі військові зміцнити станцію барикадами і швидко виконав цю постанову. Подано усіма знаним сигналом паротягового свистка тривогу, що зібрала службовців і виселкових мешканців. За вказівками Динеги та членів загону розпочали будувати барикади і злагоджували їх протягом двох днів з надзвичайною впертістю. Барикади будували довкола станції із злежнів та набитих землею лантухів, з дроту та вагонеток. Забарикадували і сам станційний будинок, а одну його залю обладували під шпиталь.

Надвечір 15-го грудня, коли головні барикади вже було злагоджено, до Гришина прибув потягом бойовий загін станції Овдіївки. Динега зібрав нараду гришинських і овдіївських бойовиків і тут одверто поставив питання, як тримати себе на випадок появи війська. На цій нараді ухвалено давати збройну відсіч. Далі обмірковували тактичні заходи, що їх треба було вжити

для перемоги над військом. Визначали команди над поодинокими групами бойовиків, розподіляли позиції тощо.

З усіх цих готувань можна зробити висновок, що Динега вважав, що залізничники і робітники Донецького басейну повинні прийняти бій з військом на станції Гришино. Але 16-го грудня, як уже знають читачі, в Горлівці директор заводу, бельгійський інженер Лоест і місцевий пристав Неміровський наказали драгунам, там розташованим, розпочати стрілянину по робітниках коло заводської брами з метою заарештувати Зубарева-Кузнецова. Лише сталася ця сутичка, як до Гришина надіслано з Горлівки телеграму з вимогою відрядити туди бойовий загін. Динега негайно скликав загальні збори бойовиків у приміщенні бібліотеки. Коли вони розпочалися, один з бойовиків подав Динезі нову телеграму з Овдіївки такого змісту:

„Горлівка повідомляє, що триста козаків оточили станцію. Дали по народові залп. Забитих багато, поранені лежать. Просимо негайно допомоги. З Харцизька і Дебальцева виїхали бойовики. Просять Вас терміново їхати до Горлівки на допомогу“.

Не зважаючи на ці телеграми бойовики і Динега не зважувалися негайно їхати до Горлівки. Справа здавалася цілком безнадійною. Бій з військом на відкритому місці не міг мати успіху. Обговорення справи перенесли на спільне засідання ватажків загонів та страйкового комітету. На цій нараді голоси побилися нарівно. Нарада затяглася. Раптом її перервано повідомленням, що за кілька верстов від Гришина з'явився полк салдатів. Командири загонів негайно розійшлися, щоб стати на визначених позиціях для зустрічі війська. А Динега відрядив до Горлівки паротягом двох розвідачів. Незабаром виявилось, що звістка про військо під Гришином неправдива і тривога марна, а години за дві розвідачі телеграфували до Гришина, що до Горлівки стягаються загони з усіх станцій Донецького басейну і щоб гришинський та овдіївський загін негайно вирушали на допомогу. Діставши телеграму, зняли тривогу паротяговими свистками та пострілами. Зібралися гришинські та овдіївські бойовики з гвинтівками, дробовиками, револьверами та шаблями, захопивши з собою усі запаси зброї, що переховувалися в їхньому арсеналі. Взяли з собою так само і кілька скриньок з набоями та динамітом. Не забулися і про гармату, поставили її на тендері. Динега вирушив з усіма своїми товаришами на чолі овдіївських та гри-

шинських бойовиків. Поїхала з ними і вчителька гришинської залізничної школи Лідія Добрава. У Горлівці Динєга перебрав загальне командування у бої, подробиці якого ми вже описали вище.

Після Горлівської поразки гришинці підупали духом тим більше, що втратили свого ватажка. Вони організували похорон Динєги і Дорової. Похорон пройшов мляво, дарма що людей зібралася сила силенна. Лунали революційні пісні, майоріли червоні прапори, але все це не підносило настрою, а навпаки при гнічувало.

18-го грудня підчас засідання комітету в приміщенні бібліотеки, поза його волею, скликано загальні збори станційних службовців. Всі зрозуміли, що справу програно. Переважна більшість зборів вимагала зруйнувати барикади і відіслати зброю що лишилася після Горлівського бою, до Катеринослава і здати її владі.

Зважаючи на такий стан, страйковий комітет склав свої повноваження і після зборів виклеїв на станції про це писану об'яву. З цього моменту страйковий рух остаточно дезорганізовано і він швидко почав підупадати. А втім, упертіші і переконаніші страйкарі хотіли його продовжувати, агітували за обрання нового розпорядчого комітету. З цією метою вони скликали збори службовців 19-го і 20-го грудня, де їм пощастило нарешті створити новий комітет.

Ранком 21-го грудня Гришино захопило військо. Розпочалися труси й арешти.

СУД

1. ОБВИНУВАЧЕННЯ

Обвинувальний акт проти підсудних в остаточному вигляді сформульовано от як:

„На підставі усього викладеного, всіх перерахованих в кількості 184¹⁾ чоловіка звинувачується в тому, що, коли на початку грудня 1905 року з представників усіх скрайніх організацій утворився бойовий страйковий комітет у м. Катеринославі, що за мету мав поневільно повалити запроваджений в Росії монархічний лад, встановлений заголовними законами, і замість його негайно скликати установчі збори на основі загального таємного, рівного і прямого голосування для запровадження демократичної республіки, при чому щоб досягти своєї мети згаданий комітет ухвалив оголосити політичний страйк і припинити товарний та пасажирний рух по всій Катерининській залізниці, а так само припинити роботу по всіх залізничних майстернях, захопивши до своїх рук владу по всій Катерининській залізниці на телеграфі, телефоні, усунути залізничну адміністрацію і, позбавивши її влади, передати цю останню своїм однопумцям, обеззброїти загальну і жандарську поліцію, підготувати усіх залізничних службовців на Катерининській залізниці, доколільних селян і робітників рудень Катеринославщини до збройного повстання, з якою метою за вказівками бойового страйкового комітету зорганізовано по станціях Катерининської залізниці— Катеринослав, Нижнедніпровське, Олександрівське, Овдівка, Гришино, Дебальцево, Юзівка та інш.— бойові загони, озброєні вогнепальною зброєю та вибуховими бомбами, призначеними

¹⁾ На лаві підсудних, як сказано вище, сиділо 131. Переважна частина ешти 53 чол., зникла, а дехто помер до суду та загинув у Катериносл. губ. 'язниці під стрілянину після вибуху 27 квітня 1908 р.

на боротьбу проти поліції та для відкритого виступу в збройній боротьбі з військом, вони підсудні, поділяючи погляди бойового страйкового комітету, діявши за його вказівками і мавши ті самі наміри і прагнучи тієї самої мети знести в Росії монархічний лад і створити замість нього демократичну республіку, свідомо спільно з багатьма невиявленими особами у грудні 1905 року захопили до своїх рук цілу Катерининську залізницю і телеграф, позбавивши влади залізничну адміністрацію, і почали користуватися з залізниці виключно з своєю метою, перевозити бунтарів та бойові загони, силоміць відібрали по залізничних станціях збрю у загальної і жандарської поліції, вступали до бойових загонів, що утворилися по різних станціях Катерининської залізниці, а коли, з розпорядження адміністрації, відряджено військо для відновлення ладу на залізниці, законної влади та придушення бунту, то вони підсудні, скупивши величезну кількість бунтарів і бойових загонів на станції Ясиноватій озброєні гвинтівками, револьверами, списами 13-го грудня в день обеззброїли стійкових, поставлених від 12-ої сотні 280-го пішого Балаклавського полку охороняти залізничне майно, а потім напали на цю сотню, розташовану на продовольчому пункті станції Ясиноватої, забили сотенного командира штабс-капітана Карамішева і, розпочавши з усіх боків стрілянину по приміщенню, де розташувалася сотня, примусили усю сотню здатися, захопивши при тому 53 казенних гвинтівки і поранивши підчас стрілянини сотенного фельдшера Васильєва та рядовика Фогельнеста, після чого розгромили продовольчий пункт, а далі увечері того ж таки числа, а так само 14-го грудня зосередивши велику кількість бунтарів і бойові загони з інших станцій Катерининської залізниці на станції Олександрівській, озброєних гвинтівками, відібраними на станції Ясиноватій у салдатів 12-ої сотні 280-го пішого Балаклавського полку, рушницями, револьверами та розривними бомбами стали до бою з військом, розташованим на цій станції, при чому військо штурмом узяло два вокзали в Олександрівському—Катерининської та Курсько-Харківсько-Севастопільської залізниці і в бою з бунтарями поранено командира півсотні під-осаула Скандилова та козака Дупліна слідом за тим після бою вони, підсудні, розібрали залізничні рейки між станціями Ігрень та Іларіоново з метою заподіяти катастрофу військового потягу, яким їхав 133-й піший Сімферопольський полк.

пільський полк, викликаний на придушення повстання; а втім катастрофи не сталося лише через те, що попсовані рейки полагоджено. І нарешті, 17-го грудня, зосередивши неймовірно збройще бунтівників та зібравши бойові загони на станції Горлівка, напали на загін війська, що перебував на цій станції з метою приборкати повстання під командою капітана Угриновича, і, розпочавши стрілянину по сотенному двору, де тоді перебував загін війська, забили двох рядовиків, поранили чотирьох тяжко, з яких один помер і 8 легко та поза тим забили 9 казенних коней, а далі розгромили сотенний і спільний двори, заповдіявши казні збитку на суму 2.763 карб. і 31 к. Дії ці щодо всіх звинувачуваних передбачено першою частиною 100 статті Кримінального кодексу вид. 1903 р., та 279 статтею XXII-ої книги З.В.П. 1869 року, вид. 3-є.

Поза тим Архипа Цивілька звинувачується ще в тому, що підчас грудневого страйку 1905 року з метою викликати непошану до священної особи государя імператора, він дозволив собі кілька разів прилюдно на станції Гришино зухвало говорити, що його та осіб, які входять до складу вищого уряду, „треба повісити“, що передбачає I частина 103 статті карного кодексу. І незалежно від усього сказаного Сергія Косьміна звинувачується в тому, що 13-го грудня 1905 року перед тим як 5 сотня 136-го пішого Таганрозького полку мала вирушити з станції Горлівки на станцію Микитівку, він підійшов до кількох салдатів сотні і почав говорити, що в Катеринославі військо не стріляло в бунтівників, а покинуло зброю і приєдналося до повстанців, бо повстанці дбають і про салдат, а потім запитував тих салдатів, чи підуть вони за прикладом своїх Катеринославських товаришів і чи відмовляться стріляти в нарід, як що начальство накаже, що передбачено першою частиною 131-ої статті карного кодексу, вид. 1903 року“.

Наведене формулювання обвинувального акту прийнято, як уже читачі знають, на відкритті судового засідання на підставі пропозиції головного військового суду.

Те, що суд прийняв нову кваліфікацію звинувачення в судовому засіданні, вразило всіх своєю протизаконністю. Суддям треба було якось виправдати це навіть перед самими собою. Про те, як вони це робили, маємо цікаве документальне свідчення, а саме: з приводу нової кваліфікації обвинувачення на-

71
НТБ
ДНУЗТ

чальник Катеринославської губерніяльної жандарської управи полковник Шредель у своїм таємнім доповіданні департаментові поліції про перебіг процесу писав:

„Не може бути сумнівів, що оборона подасть касаційну скаргу, ґрунтуючись на тому, що суд прийняв додаткове обвинувачення за 100 статтею кримінального кодексу проти всіх наявних підсудних (130 чоловіка), з яких лише 71-го звинувачено за цією статтею до відкриття судового засідання, щож до решти, то цю статтю командувачеві військової округи на санкцію не подавалося.

З формального погляду оборона матиме рацію, але не по суті, бо кваліфікацію за 100 статтею карного кодексу прийнято не на підставі якихось нових фактичних матеріалів, а впливає з матеріалу, добутого на попередньому слідстві. Поза тим оборонці не вбачають єдності дій у виступах підсудних і намагаються затушкувати бунтівливі дії, вважаючи збройні сутички в окремих пунктах за звичайний опір владі, а деякі заперечують навіть наявність спільности, передбаченої статтею 100 карного кодексу.

Про загальний перебіг процесу доповім додатково“.

З погляду процесуальних законів дії військового суду були неприпустимі. Ні сенат, ні головний військовий суд ніколи не дозволяли змінювати після судового засідання кваліфікацію обвинувачення з метою підсилити репресії і виголосити додаткові обвинувачення за статтями, не вказаними в обвинувальному акті. Висовувати нові або додаткові обвинувачення не дозволяється у судовому засіданні незалежно від того, правильні вони чи неправильні, з тієї єдиної причини, що це ставить обвинувачуваних перед цілковитою неможливістю оборонятися.

II. ОБСТАВИНИ СУДУ

Крім описуваної процесуальної вихватки, ще зовсім виїмкове являли собою ті зовнішні обставини і те приміщення, в якому відбувалися судові засідання у цій справі. Як ми вже говорили, суд відбувався у приміщенні поправних арештанських рот, розташованих на В'язничнім майдані. У приміщенні не було жодної великої камери, де б можна було розмістити 131 підсудного з підсиленою вартою, суд, оборону, прокурорів, секретарів і допитувати з 2000 свідків. Єдине велике приміщення, це була

в'язнична церква. У ній нашвидку дошками відгородили вівтар від приміщення для молільників, а з цієї частини повиносили речі релігійного культу. Отже, суд відбувся у церкві і тут-таки виголосив свій вирок. Потім церкві надано попереднього вигляду і в ній правили службу божу. Проте, на таке пристосування церкви місцева влада без дозволу Петербургу не зважувалася. Характерно, що в листуванні з цього приводу соромливо ні разу не вжито слова „церква“, а скрізь фігурувала „заля та кілька камер Катеринославського поправного арештанського відділу“.

За привід до цього висунуто небезпеку, що ніби під час розгляду справи у військовім суді можуть трапитися масові заколоти на вулицях та „що надійшли відомості про наміри революційних організацій вчинити спробу відбити арештантів від варті по шляху з ув'язнення до суду, або під час повороту“.

Хто кого тероризував — чи місцеві губерніяльна та охоронна влада голову суду Лопатіна та суддів і прокурорів, а чи навпаки — не відомо. Найпевніше, що всі ці побоювання виникли у них заразом і обмірковуючи питання про приміщення для суду, вони спільними зусиллями так встигли налякати один одного, що дійшли до геніяльного проекту влаштуватися в церкві забувшись, що православіє вважалось за підвалину, на якій стояла стара держава і не помітили, як жорстоко вони самі порушували цю підвалину.

„Кроте, ти добре кротиш“ — можна сказати про них Шекспіровими словами.

Коли розпочалася справа, полковник Шредель доповів департаментові поліції, що ця бучна справа „усіх цікавить“, але точиться за зачиненими дверима через брак приміщення, а так само через небезпеку“.

„За кілька день до початку судової сесії — писав далі Шредель — а так само 7-го цього листопаду почали надходити відомості про те, що революційні організації підготовлюють напад на варту, що веде арештантів з в'язниці до поправного відділу і назад, для чого ніби приготовано велику суму грошей (близько 28 тисяч карбованців) та цивільне убрання. Заходів запобіжних вжито, варта надійна і велика, приводитимуть і відводитимуть арештантів завидна“.

Кого дурих Шредель — чи самого себе, чи департамент поліції, чи військовий суд, що на чолі з Лопатіним надзвичайно

легко поиняв віру тим чуткам — не відомо, але треба сказати що мети — тероризувати суд усіма цими запобіжними заходами — досягнуто.

Коли судді проходили В'язничним майданом, кінні стражники далеко відгнали натовп родичів, дружин, сестер, матерів наречених і знайомих, які щодня з раннього раня збиралися коло брами поправного дому, чекаючи коли вестимуть і виводитимуть підсудних. Вони трималися тут спільної купи, сумні, бліді, з опухлими від сліз очима, зажурені, а часом і розпачливі, а всі разом жалюгідні. А втім Лопатін не зважувався проходити повз них і наказував городовикам тримати їх осторонь.

Від найменшого галасу або вигуку Лопатін та інші судді здригалися, а часом голова зовсім втрачав рівновагу. Підчас читання, приміром, обвинувального акту, що тривало два дні коли всіх опанувала нудота — вартовий заснув і випустив свою зброю, — від цього грюкоту усі здригнулися, а Лопатін зблід-відкинувся на спинку фотелю, а потім, звівшись, почав непристойно лаяти вартового.

Іншим разом слуга-арештант приніс заправлену, але ще не запалену лямпу і вставляючи у гніздо, що звисало з стелі, упустив її з переляку, бо голова не спускав з нього очей. Лямпа впала і в залі ніби пролунав вибух бомби. Лопатін так налякався і зблід, що навіть не міг вилаяти арештанта і лише, як той пішов уже, люто щось йому кинув у слід.

У такому стані переляку Лопатін перебував протягом цілого суду. Цей настрій заступала лише розрахована і спокійна жорстокість, коли він домагався у підсудних зізнань. Його станом і настроями до певної міри перейнялися і решта суддів — ладові полковники, тимчасові члени суду.

Цей недоладний жах перед замахом відограв згубну роль в процесі. Природньо, судді розлютились проти підсудних а головню не йняли віри, дарма що переважна більшість розповідала щирісіньку правду. Лопатін вважав їх за вовків в овечій шкурі, яких нема чого милувати і розправитися з якими, за його переконанням, становило його службовий обов'язок. Позиція ця заперечувала дійсність і створювала щоразу непримиренні протиріччя між головою та оборонцями, яких він наприкінці суду щиро ненавидів.

Становище оборонців було надзвичайно тяжке і складне, та зважаючи на підсудних вони витримали його до кінця, вперто обстоюючи лінію оборони.

Генерал Лопатін, людина середня на зріст, статурна, з військовою виправкою, років 40, надзвичайно моложавий з білим по жіночому випещеним обличчям. Ніс йому прямий, дуже пухнастий, підняті вгору вуса і блакитні очі, якими він „їв“ підсудних і свідків — людина гречних манер з голосом, що вібрує від приемних жіночих нот до несамовитого оглядового вигуку.

Цікаве так само було в Лопатіні зовнішнє виявлення релігійності: він хрестився, приміром, як приймали присягу, не марнував нагоди помолитися, проходивши повз міські церкви.

Не менш згубну ролю, аніж Лопатін, відограв у процесі відряджений йому на допомогу полковник Курочкин, що виконував обов'язки військового судді. Сидівши за судійським столом праворуч Лопатіна, він одно оглядав підсудних, примруживши неспокійне око. З олівцем у руці Курочкин педантично робив про кожного якісь нотатки, що потім мусили відограти ролю у визначенні їхньої долі. Голений, з сухорлявим жовтаво-сірим обличчям та сивою щетиною на голові, він розглядаючи підсудців говорив тоненьким, мов у скопця голосом і завжди на одній і тій самій ноті. Роля його в процесі полягала в тому, що він збирав і систематизував обвинувальний матеріал, уважно працював і вивчав справу за всіма тридцятьма томами попереднього слідства, не пропустивши жодної дрібнички, і стежив, щоб не було процесуальних порушень, що могли б дати обороні привід до касаційних скарг. У противагу темпераментному і нестриманому судді Лопатіну, що звик давати волю своїм пристрастям, Курочкин подавав собою приклад так би мовити штапованого судійського апарату, що працює мов добрий годинник і завжди в одному напрямку — в напрямку жорстокости. До речі мовити, в наслідок цього процесу Курочкина призначено на генеральську посаду військового судді, яку він посідав тимчасово, відряджений з військових слідчих.

Судді, полковники ладових частин, відогравали в цій справі, як і завжди, зовсім другорядну ролю. Як непризвичаєні до судових процедур люди, вони протягом цілого процесу почували себе неспокійно, хвилюючися від несподіваної влади над життям і смертю 131 підсудного та збурені побоюванням терористичних замахів.

Помічник військового прокурора капітан Шевяков являв собою витриманого судійського урядовця. Добре виголений чистенький, він завжди прямо тримав голову і цілу невелику постать так пишно, що ніби підіймався на передки, що бути бодай трохи вище. На обличчі він зберігав завжди одиць і той самий вираз спокою, який ніби говорив, що він стоїть вище понад хвилювання і турботи доколішніх людей і являє собою живе втілення закону. Свою обвинувальну промову він виголошував протягом 7-ми годин, подаючи приблизно такий звук, як машинка до писання під пальцями друкарниці, лише перебирав при тому свої перенумеровані численні аркушки.

Другий помічник військового прокурора, відряджений від головного військового суду, полковник Філімонов — людина років 35-ти з надзвичайно випещеними руками та енергійним обличчям. Брюнет з мефістофельською борідкою, він тримав себе вільно і говорив широкими побудовами речень з публіцистичними нахилом та безперечно ораторськими здібностями. Виступав він впевнено, як людина, що знає собі ціну, але хвилювався, обмальовуючи більш або менш перебільшено картину грудневих подій 1905 року, які обернулися потім на бунтарські дії, що кінчилися відвертим боем на станції Горлівці з урядовим військом. Свою промову він чудесно розрахував на психологію суддів і справив на них велике вражіння. Його логіка здавалася їм незаперечною. В хаосі, що панував на всій Катерининській залізниці, він вбачав єдиний спільний обміркований плян, виконанням якого керувала якась невидима рука. Усі поодинокі епізоди на станції ця рука вміло інсценувала за пляном і вони безперечно призводили до повалення встановленого за основними законами державного ладу, отже до всіх підсудних він застосував звинувачення за сотою статтею. Він весь час у своїй промові вживав слова „бунт“ та „бунтівничі дії“ і гіпнотизував ними суддів. Підсудних його промова не лише хвилювала, але й обурювала, не зважаючи на дивну зовнішню логічність.

Усю фактичну роботу щодо збирання доказів проти поодиноких підсудних протягом усіх шістьох тижнів непохитно тяг на собі, мов біндюг, капітан Шевяков.

Філімонов так би мовити гастролював двома-трьома виступами напочатку і наприкінці процесу, але він і відіграв найвирішальну роллю. Як там не було, але мавши перед себе 131 під-

судного, що пристрасно боролися за своє життя то з розпачем, то з надією, що її вперто і часом дуже вміло підживлювала оборона, яку репрезентували 12-ть адвокатів — суд не міг не хвилюватися і не вагатися в своїх ставленнях бодай до поодиноких підсудних. Людей, що являють собою мертвих дерев'яних манекенів, у природі не існує. Не існує і таких суддів. Перебуваючи в одній спільній справі дослідження грудневих подій протягом шости тижнів, разом з підсудними та обороною судді посіли щодо кожного з них якусь позицію і як не призначувалися до розправи з ними, проте ніхто з них морально не був спокійний. І сам Лопатін і навіть Курочкин часто - густо виявляли на процесі ознаки великої тривоги лише через те, що постать того або того підсудного була їм не ясна. На допиті свідків вони викликали їх і вимагали пояснень їхньої поведінки під час грудневих подій, не знали йняти чи не йняти їм віри, вагалися, знову допитували свідків і знову вимагали пояснень од підсудних. Надто часто траплялося це тоді, коли оборона впертим допитуванням виявляла і доводила чиюсь цілковиту безневинність або непричетність до справи, або коли з допиту свідків з поміж залізничного начальства або поліції виявлялося, що події на тій або тій маленькій станції аж ніяк не скидалися на бунт.

Полковник Філімонов своїми виступами руйнував усі їхні вагання, заспокоював їхні хвилювання, доводив, що їхнє обурення і лютя проти звинувачених без будьяких різниць правильні і так уміло перефарбовував їх усіх на бунтівників, що судді навіть не помічали цієї роботи, а просто захоплювалися його промовами. В кулуарах суду, в буфеті, вони не приховували цього від оборони, називали промову талановитою і блискучою. А присутній на процесі начальник Катеринославської губерніяльної жандарської управи полковник Шредель того ж таки дня, як промовляв Філімонов, тобто 16-го грудня 1908 р., за № 14035 послав про неї захоплене таємне доповідання департаментові поліції.

III. СУДОВЕ СЛІДСТВО

Першого дня суду тривав допит підсудних та перевірка свідків. Їх було так багато, що їх зібрано у дворі натовпом близько 2.000 чоловіка.

Далі почалося читання обвинувального акту аж на 114 сторінках. На це згаяли цілком двоє судових засідання і воно

НТБ
ДНУЗТ⁷⁷

навіяло на всіх нудоту. Ледве закінчили акта, як підвівся полковник Філімонов і зробив, як уже говорилося, заяву про те що відповідно до матеріялу, викладеного в обвинувальному акті, висновки останнього треба змінити і виголосив цілу промову, де мотивував нове обвинувачення, що його ми вже наводили. Тепер усіх підсудних звинувачувано заразом, так би мовити гуртом за всі революційні події, що точилися не лише на Катерининській залізниці, а й на цілому Донецькому басейні. Всіх однаково звинувачувано за участь у Горлівському бою за вбивство штабс-капітана Карамішева на Ясиноватій, за розбирання рейок тощо, і вчинки всіх однаково кваліфіковано за 100 статтею карного кодексу та 279 статтею XXII-ої книги збірника військових постанов.

Дарма, що всі сподівалися за чутками, що звинувачення буде змінено, але заява полковника Філімонова приголомшила суд. Це був перший момент, коли всі відчули жах майбутніх страт. Оборона зараз же виголосила найенергійніший, прекрасно обгрунтований протест, так обгрунтований з погляду процесуальних законів, що навіть жандарський полковник Шредер, присутній на суді доповів департаментові поліції, що „оборона з формального погляду матиме рацію“. Філімонов заперечував. Йому знову відповідали оборонці. Лопатін слухав Філімонова, можна сказати, з захопленням і після його промови мав вигляд переможця.

Докази від оборони не діходили його свідомости і дратували його. Він перепиняв адвокатів, намагався спантеличити їх, збити своїми вигуками з позиції, але останні стояли на своєму і не здавалися. Як суддя Лопатін розумів, що порушує закон і це ще більше лютило його. Нарешті він не витримав і заборонив сторонам виступати.

„Судові уже все ясно“.— оголосив Лопатін і пішов разом з суддями на нараду. Коли судді знову посідали на свої місця коло столу з зерцалом та червоним сукном, Лопатін мав люто радісний вигляд. Він оголосив, що суд приймає нове формулювання обвинувачення за статтею 100 і 279 і разом з тим ухвалює взяти всіх обвинувачених у цій справі, що перебувають на волі, негайно під варту. Щоб підсилити вражіння Лопатін підвищив голос і постанова пролунала в суді як військова команда. Цей вигук боляче ударив усім по нервах.

Далі суд заходився допитувати підсудних про те, чи визнають вони себе за винних. Лопатін вигукував прізвище і всі по черзі на різні голоси відповідали йому: „Не визнаю“, „ні, не визнаю“.

Дехто пробував тут таки давати пояснення та виправдовуватися. Лопатін перепиняв їх і заявляв:

— Устигнете, у вас буде на це свій час.

Далі розпочалося так зване судове слідство, тобто допит свідків.

Усіх їх розбито на станції і кожній групі Лопатін точно визначив час прибути на допит. Процес розпочався 7-го листопаду, а допит свідків, за розрахунками суддів, мав кінчитися й справді кінчився до 12-го грудня. Зовнішній лад встановлено, можна сказати, зразковий. Усе відбувалося ніби по військовому у визначений час і Лопатін сердився якщо траплялися якісь порушення — приміром, запізнювалися призначеного дня окремі свідки. Він лаяв їх, загрожував штрафами та повідомленням начальству.

Щоб більше було ладу, Лопатін запропонував підсудним не сидіти в суді весь час, а прибувати групами по тих станціях, свідків з яких допитуватимуть на черговому засіданні.

— Це ваше право — говорив Лопатін. — Як що хочете, то можете не бути на суді, коли зізнання вас не стосується.

Але підсудні не хотіли скористуватися з цього дуже потрібного судові права. Оборона скористувалася з цього випадку і заявила судові, що либонь суд сам вважає дії підсудних з окремих станцій за цілком самостійні, якщо запропонував їм такий порядок засідання.

Запропонований порядок ще раз доводив неправильність поспільного звинувачення усіх за 100 і 279 статтями.

Коли оборона зробила цю заяву, Лопатін так спалахнув, що не хотів нічого слухати, відвертався від оборони до вікна, а потім позбавив оборону слова в цьому питанні, а за нової спроби погрозився усунути з засідання.

Самий допит свідків так само мав кілька інцидентів. Майже всі свідки, не виключаючи і високих осіб ба навіть деяких чинів зовнішньої поліції давали зізнання більш або менш об'єктивно і здебільшого на користь підсудних, а в непевних питаннях здебільшого відмовлялися тим, що „забулися“. Ні прокурорам, ні Лопатіну, а ні Курочкину ніякими нагадуваннями не щастило

добути від них потрібних їм доказів проти поодиноких підсудних. Коли ж так само тримали себе свідки - городовики, околочні, пристави або жандарські унтер-офіцери і ротмістри залізничних відділів тоді Лопатін казався.

Спершу він спокійно, лише нервово сіпаючи вуса радив їм пригадати про чуття обов'язку. Потім яхидно читав зізнання, що їх дав свідок на попередньому слідстві, і вимагав, щоб той підтвердив. Коли траплялося, що й після цього свідок повторював, що він забувся, або заперечував правильність того, що записав слідчий, тоді вибухали цілі сцени. Голова червонів, очі йому вилазили з лоба і впиналися у свідка, а рот викидав цілу зливу загроз доповісти начальству, звільнити з посади і навіть віддати до суду за неправдиві зізнання. Але здебільшого свідків не бентежили його загрози (вони либонь взагалі звикли до начальницьких загроз), і більш або менш спритно ухилялися від свідчень, що викривали підсудних.

Лопатін і судді таку поведінку свідків пояснювали тим, що вони тероризовані. Насправді ж, звичайно, свідків ніхто не залякувавав, крім Лопатіна. Цілу масу їх пригнічувало становище в суді, усі вони широко співчували підсудним і обурювалися проти суду, що поставив їх під загрозу смертної кари. За такого протилежного ставлення до справи свідків і суду у них звичайно, не могло бути спільної мови. Кожне слово, кожний рух свідків викликав недовір'я. Якщо свідок намагався широко і просто викласти свій погляд на справу, то він мов ножем різав Лопатіна, що перепиняв його, або садовив на місце.

У такій атмосфері точилося судове слідство, допитували сотні свідків протягом шости тижнів і що далі то більше і більше безладдя утворювалося довкола подій, що правили за об'єкт судового слідства. Будьякого правдивого висвітлення уже домогтися не можна було. Лише час і втома суддів, прокурорів, підсудних і оборони надавали трохи спокою. В такі моменти довкола все завмирало. Свідки щось бурмотіли, а судді і Лопатін їх не слухали. Прокурори і оборона про віщось запитували свідків. Але все їхні зізнання летіли повз, мов повітря.

Невтомний був лише підполковник Курочкин, що не марнував нагоди запитувати свідків, вислухувати пояснення звинувачуваних до цих зізнань і одно щось нотував на своїх аркушіках, тимчасом як в інших суддів папер лишався чистий або

мальований карикатурами, чортиками, жіночими голівками тощо. Такий самий невтомний був і помічник військового прокурора капітан Шевяков. Про кожного підсудного у нього був окремий аркушик з запитаннями, які ставилося свідкові. Він нічого не пропускав і одно нотував дуже ретельно і з цього скористувався потім у своїй обвинувальній промові, що тривала сім годин. У полковника Філімонова була, як вже говорилося, інша роля. Його не цікавили докази проти поодиноких осіб. Він домагався лише на судовому слідстві виявити у яскравіших, кривавіших барвах загальну картину повстання на Катерининській залізниці та в сумезних районах Донецького басейна, а головню — об'єднати усі ці події, що точилися хаотично, єдиним проводом якогось невикритого революційного центру, за пляном якого ніби інсценізовано всі поодинокі епізоди на Катерининській залізниці протягом часу з 4-го по 17-е грудня.

Сам Лопатін часто нудився, розглядав кінчики своїх пухнастих вусів, або байдуже сіпав їх. Навіть підсудні цілими годинами нудилися під одиоманітне бурмотання свідків, що заступали один одного мов постаті в кінематографі. Жвавішали лише ті, про кого розповідав той або той свідок. Вони підводилися і заявляли судові, що хочять дати пояснення. Лопатін давав їм слово і здебільшого так само не слухав підсудних, як не слухав і свідків. Якщо пояснення тривали довго, Лопатін садовив підсудного і заявляв, що в нього ще буде багато часу давати пояснення судові в останньому слові.

Жвавішали судді тоді, коли Лопатіну, Курочкину або Шевякову здавалося, що свідки викривають у чомусь того або того підсудного. Тоді вони викликали його на пояснення і сумирно запитували:

- А ви їздили на Горлівку?
- А ви мали револьвера?
- А де ви поділи свою гвинтівку?
- А хто дав вам зброю?

І так тривало слідство з дня в день з 10-ої години ранку до смерку, нічогісінько не з'ясовуючи у справі. І як не намагалися його учасники визначати ту або ту подію, вони звичайно не могли падати ясности а ні на користь обороні, а ні на користь звинувачення, і Теміда з дня на день робилася все сліпшою.

ст. на Катерин. залізн.

IV. ПРОМОВИ

Судове слідство кінчилося 12-го грудня. Розпочалися промови. Усі підтяглися, похвавішали. Із залі зникла нудота. Здавалося, щось яснішого, нового буде надано справі. Принаймні так сподівалися підсудні, покладаючи надії на промови оборонців та своє останнє слово. Чекаючи, вони не спали ночами, обмірковуючи все, що скажуть суддям.

Оборонці розуміли справу краще. Вони старано готувалися до своїх промов, але майже не сподівалися, що вони вплинуть на суддів.

Промови розпочалися схарактеризованою вище промовою підполковника Філімонова. Вона вражала вуха своєю протилежністю об'єктивній правді та злісно-радісним тоном. Філімонов вясвнено тяг усіх 131 чоловіка до шибениці, не звертаючи на підсудних жодної уваги, немов їх не було в залі або перед ним сиділи театрові статисти, на долі яких не могли відбитися його слова. Він виступав як людина, що заздатегідь святкує свою перемогу, і встиг переконати суддів, що як вони засудять до страти, то вчинять за законом і що начальство чекає від них саме такого вироку. Він звертався до суддів як до переможців революційного руху 1905 року і вимагав від них „суду-переможців“.

Поза жахною жорстокістю внутрішня фальш цієї чудесної промови була безмежна. Але вона так припала до душі суддям що наприкінці промови підсудні зовсім приникли, жажнувшисьь своєї долі. Коли вона кінчилася й оголошено перерву, вони блідні, схудлі, з розширеними очима, один поперед одного запитували оборонців, що їм робити, тобто що їм говорити в своєму останньому слові. На лаві оборони вражіння так само було велике. На обличчях суддів вони прочитали заспокоєння і навіть задоволення. Все остаточно з'ясовано і смертна кара нікого вже з суддів не лякала і не хвилювала. Обмірковували лише питання щодо кількості страт та кого саме з підсудних віддати на шибеницю.

Другим промовляв помічник прокурора штабс-капітан Шевяков. Цей провадив атаку у багнети, збираючи фактичні докази проти поодиноких підсудних. Виголошуючи по черзі 131 прізвище Шевяков навряд чи міг сполучити прізвище з живими людьми,

що тут-таки сиділи на лаві підсудних і слухали його промову. В його очах і розумі вони давно перетворилися на порожні прізвища та числа. Він часто-густо так таки й говорив: „Число таке то за реєстром обвинувального акту“ розпочинаючи новий абзац своєї промови про ту або ту особу і вже після цих слів виголошував прізвище.

Промова ця тривала 7 годин з двома перервами і слухати її бракувало будьякої можливості. Її розмірне тріскотіння відбивалося у вухах, не досягало свідомості. Лише як він виголошував прізвище, то підсудні і їхні оборонці нашорошувалися і намагалися вхопити кинуті звинувачення. Судді ж, до яких звертався Шевяков, пропускали повз уха просто через те, що жадна людська увага, жадна пам'ять не могла схопити й затримати ці докази бодай до вироку.

Коли Шевяков закінчив свою промову і суд оголосив перерву до наступного дня, підсудні відчули безнадійність свого стану. Не лишилося будьяких засобів боротьби, дарма що від самого дня арешту три роки тому вони ще не сказали голосно ні єдиного слова на своє виправдання.

13-го грудня зранку розпочалися промови 12-тьох оборонців. Вони з перервами виголошували свої промови до 17-го грудня, тобто чотири дні. За найсприятливіших умов, за найкращих слухачів, які б не були умілі і цікаві промовці, вони не можуть примусити слухати себе так довго на одну й ту саму тему. А тут перед обороною в особі суддів сиділи люди, які просто не бажали їх навіть слухати. Лопатіну кожне слово, виголошене з лави оборони, здавалося зайвим, затягало засідання і заважало правосуддю. Він нервово сіпав свої вуса і силкувався спіймати якийсь необережний вираз, щоб припинити оборонця.

В особі суддів оборона мала перед собою слухачів з оберненою догори ногами психологією: правда їм здавалася брехнею, а щірісіньку брехню вони вважали за правду. І от цих людей треба було якось перекопати, непомітно для них захопити з собою, вести далі і примусити вчинити певний акт — виправдати або м'ягше поставитися до того або того підсудного. За єдиний спільний ґрунт з суддями міг правити закон і оборона вимагала законності. Але судді, прийнявши напочатку засідання нове формулювання акту, відмовилися від законності у цій справі.

Отже, коли двоє оборонців знову палко виступили проти 100-ої і 279-ої статтів, виключення яких призвело б до усунення будьякої можливості страт. Лопатін почервонів і не зважаючи на лойяльність промов оборони почав спантеличувати оборонця вигуками.

— Це вже ми чули.

— Ближче до справи.

— Це вже ми знаємо, нам цього не треба.

— Суд знає всі закони.

Якщо ж оборона пробувала посилатися на маніфест 17-го жовтня, то це діяло як розпечене залізо. А втім, не зважаючи ні на що, адвокати боролися за своїх підоборонних, домагаючись витягти їх на волю.

І судді, ладові полковники, менш упереджені аніж Лопатін не раз підо впливом їхньої логіки відчували вагання. Бувало що й сам Лопатін захоплювався і слухав. Але це тривало недовго. Він раптом похопиться і з обуренням на себе ще брутальніше перепише оборонця, а той пробурмотівши у відповідь „підкорююсь“ вів свою промову далі. І можна стверджувати, що оборона, сумлінно і суворо користуючися з фактів та документів з глибоким переконанням вимагала виправдати багатьох і не томилася заперечувати застосування шибеничних статтів до всіх підсудних.

Тяжкий обов'язок оборони взяли на себе такі особи: О. М. Александров, С. С. Анісімов (автор цієї книжки), М. Є. Булгаков, В. Г. Воронін, В. Г. Гальков, С. І. Гальперін, Д. Д. Данчич, Павло Абр. Корецький, Петро Ан. Корецький, П. П. Коростовцев, та А. Є. Пудер.

Після промов підсудних повели до в'язниці у найпригніченішому настрої, під тягарем якого вони мусили готуватися до свого останнього слова.

У. ВИРОК

У в'язниці, чекаючи на вирок, підсудні мучилися майже два дні—з ранку 18-го грудня до смерку 19-го.

Перебіг процесу, а надто промови прокурорів та поведінка Лопатіна підчас останнього слова, переконували їх у тому, що вирок буде жорстокий. Оборонці не потішали їх і говорили,

що від Лопатіна і Курочкина сподіватися людського ставлення не можна, а решта суддів більш або менш слухається їх. Усі вони розраховували на те, що вирок буде полекшено конфірмацією або задоволено касаційні скарги до головного військового суду. З таким настроєм проминув кінець дня 18-го грудня. Уночі, коли всі полягали спати, майже ніхто з підсудних заснути не міг. Уночі всі надії зникають, а ростуть жахи і майже кожний підсудний запитував себе, невже його можуть стратити, повісити. І кожний відчував, що такі судді справді можуть це зробити.

Коли надійшов ранок, то за денною в'язничною метушнею усім полекшало. Ходили до убиральні, умивалися, довго пили чай, потім обідали, пили вечірній кип'яч, а їх усе не кличуть та й не кличуть до суду. Чекати того виклику бракувало терпцю, і останні години 19-го грудня тривали довше аніж усі 42 дні процесу.

Судді ж перебували цей час у зовсім інших умовах. Більш або менш байдужі до долі своїх підсудних, вони обмірковували за реєстром прізвища в обвинувальному акті та докази занотовані в різних місцях на своїх аркушиках. Вони, звичайно, не завжди могли пригадати обличчя тих підсудних, яких стосувалися їхні нотатки, але це їх мало хвилювало. Лопатін і Курочкин знали свою справу і провадили її впевнено і просто. Як порівняти, скільки засуджено до страти, скільки до каторги і скільки виправдано, то зрозуміло стане, що вони розв'язали питання як найпростіше арифметичне завдання: з 131 чоловіка вони вирішили $\frac{1}{3}$ виправдати, $\frac{1}{3}$ засудити до страти і $\frac{1}{3}$ до різних термінів каторги. За такої загальної постанови завдання суддів спрощувалося: досить було лише визначити загальні ознаки, за якими того або того підсудного віднести до певної категорії.

Не винен суд, як що з 44 осіб засуджених за 100 статтею було повнолітніх лише 32 особи, що й дістали смертну кару, а 12 у грудні 1905 року мали лише від 17 до 21 року, до яких за статтею 100 ніяк не можна застосувати смертної кари на шибениці, отже довелося дати їм довічну каторгу.

Цікавий у цьому вироківі і розподіл на категорії засуджених до каторги: 8 років дістали 6 чоловіка, 6 років — 12 чоловіка і 4 роки 25 чоловіка. Цілком ясно, що цифри тут просто збільшували удвічі.

Треба сказати, що Лопатін і Курочкин не були в данному випадкові оригінальні. Це звичайний спосіб в масових судових процесах ¹⁾).

Переїнявшись такою „Соломоною мудрістю“, судді не дуже довго міркували про вирок і цілком природньо, що в них лишалося багато вільного часу на винт, доки Лопатін мусив власною рукою писати дуже довго резолюцію, наводити статті законів та пильнувати про те, щоб не зробити якоїсь помилки в іменах та прізвищах, вікові підсудних, а надто про те, щоб когось не пропустити.

Природньо так само, що всі судді уночі спали в ліжках принесених їм до судового приміщення.

Надвечір 19-го грудня підсудних привели до суду, як і звичайно скутих по двоє кайданами.

В приміщенні поправного відділу їм довелося чекати на вирок майже годину. Вже посутеніло, коли секретар вискочив до них у камеру, розташовану коло церковної залі, і оголосив, що все готове. Підсудні посхвачувалися з підлоги, де сиділи. Варта заметушилася, щоб вести їх до залі засідань. Там горіли висячі лампи-молнії і дві лампи стояли на єдиному столі з червоним сукном. Але світла взагалі було не багато і заля виглядала якось надто похмуро. Підсудних вишикували сажнів за два від судійського столу. Ввійшли оборонці у фраках і купкою стали праворуч столу. Швидко і твердо ввійшли прокурори і задравши голови роздивлялися на стелю. Прилетів метушливий секретар і почав разом з вартовими переладновувати за реєстром підсудних і відсунув їх далі від судійського столу. Зробив він усе це дуже хутко, перекидаючись з вартою словами пошепки. Кінчивши секретар подався доповісти судові, і всі вп'ялися у двері, відки мусив вийти суд, але він щось гаявся і всі в тиші чули у себе у вухах і скронях вдари від припливу крові.

— Суд іде! — вигукнув непевним голосом, вбігши до залі молоденький черговий офіцер.

¹⁾ У справі про бунт у Тобольській каторжній в'язниці № 1, що її розглядав у Тобольському 1908 року суддя Обського військового округового суду, де звинувачувалося 40 чоловіка, і засудив 13 осіб до страти і їх таки страчено, 13 виправдав, а решту до різних термінів каторги. Після цього так би мовити „суду“ він не кривючись говорив, що ще перед тим як виїхати на сесю, за слідчим матеріялом правильно розподілив підсудних на три рівних частини, а на суді так і сталося, отже вирок був правильний. Автор.

Раптом розчинилися двері і в них з'явився Лопатін, а за ним і судді. На мить він завтагався у дверях, а потім рішуче підійшов до столу.

За 42 дні процесу Лопатіна бачили, можна сказати, в усяких виглядах. Але тут він був зовсім новий, з червоними очима, що так і палали і бігали, з напруженими на чолі венами, з високо піднятим у руках вироком. Він задихувався і голосно набирив повітря у груди... і раптом напруживши всі зусилля, почав вигукувати слова вироку, мов команду на параді. Цей несподіваний крик примусив усіх здригнутися, але потім усі зацікавилися, прислухаючися до слів, що з захопленням вигукував Лопатін, а він де далі голосніше і рішучіше вигукував:

— За наказом його імператорської величності Одеський тимчасовий військовий округовий суд в Катеринославі... під головуванням військового судді генерал-майора Лопатіна, у складі... розглянув справу про підсудних — далі йшли прізвища 131 підсудного, що на своє прізвище здригалися і хапали слова своєї долі, але їх поки що не було — то була лише передмова.

Нарешті Лопатін знову набрав повітря і наддавши вигукнув:
— Визнав за винних і засудив до страти...

І почав виголошувати імена та прізвища засуджених людей. Цей реєстр мав 32 прізвищ і здавалося, що Лопатін вичитує їх без міри довго. Щоразу як він вигукував нове прізвище, то це справляло враження вибуху, кожний чекав, що й на нього впадуть уламки. Враження було таке, що затьмарюється розум. **А** Лопатін одно вигукував, одно вигукував. Підсудні стояли перед ним зацікавлені і потім раптом трое з них, один за одним, впали мовчки на підлогу непритомні.

Лопатін спершу здригнувся, на мить зупинився, а потім, зрозумівши в чому справа, підсилив свій голос і вигукував далі прізвища інших засуджених до страти.

Либонь читання цього реєстру тривало хвилин з п'ять, але в свідомості слухачів воно відбувалося поза часом і завдавало нестерпучої муки.

Дарма, що всі були підготовані до Лопатінської жорстокості, але ніхто не сподівався на таку кількість страт. Це було безглуздо, незбагнено.

Лопатін після вироку скоса глянув на підсудних і либонь був задоволений. Рівнішим голосом, але ще голосніше він

почав вигукувати імена та прізвища 48 осіб, засуджених до каторги за 102 статтею кримінального кодексу, але раптом він захлинувся і по північному зірвався і хтось серед підсудних ніби загавкав, захлинаючися в гістериці. Тоді Лопатін отямившись знову почав вигукувати прізвища й дразу двоє чи троє з підсудних захлинулися гістерикою і не дали його слухати. Щоб перекричати, він підсилив голос і докінчив вирок серед наймовірніших зойків. Лише двічі зупинився він на хвилину, блідний мов мертвяк, а потім знов читав реєстр виправданих, але вже без вигуків, а рівним голосом безстороннього судді. Виправдано 39 чоловіка, але переважна більшість їх не йняла віри своєму щастю. І вони стояли розгублені, збентежені й не знали що робити. А троє без найменших ознак життя лежали непритомні. На підлозі так само лежав і виправданий молодий телеграфіст, хорий на останню стадію туберкульозу. Він з допомогою товаришів сяк так доплентався до суду, щоб через хворобу не відокремлювали його справи, але сцени оголошення вироку він не витримав і остаточно знесилився. Він помер наступної, а чи найближчої ночі.

Лопатін покликав старшого вартового й суворо наказав йому покласти край безладдю. Вартувий відповів „Слухаю“, але в діяти звичайно, нічого не міг. Тоді Лопатін серед хаосу звуків заявив що вирок в остаточній формі буде оголошено 30-го грудня о 12-ій годині дня, і разом з суддями та прокурорами повернув на своє приміщення з ліжками та картярським столом.

Вартові салдати почали виводити підсудних до суміжної камери. Ті опиралися, не слухалися, розпитували про свою долю оборонців. Тоді салдати раптом, мов знавіснілі почали горлати наслідуючи Лопатіну і виштовхали їх із залі. На підлозі лишився хорий телеграфіст та ще три чоловіка непритомних — нерухомі, блідні мов мертвяки. Над ними метушилися оборонці й силкувалися влити їм у рота хоч краплину води. Якийсь вартувий приніс відро води і почав поливати їм голови. Але ні один з них навіть не ворохнувся. Їх тормосили, клали горілиць, штовхали, рсзтирали, але вони довго не могли опритомніти.

Доки вартові метушилися, закули по двоє всіх — і виправданих і засуджених — Лопатін, Курочкин, судді й прокурори похапцем поодягалися і пішли геть. Коло судової брами Лопатін судді й прокурори нерішуче зупинилися, про віщось порадилися

Лопатін перший гордовито підвівши голову, покручуючи вуса твердо пішов назустріч натовпові жінок, яких за цим разом не могла стримати варта. Вони ще не знали вирока й кинулися до Лопатіна. Він зупинився ніби зовсім спокійний і піднісши руку подав знак, щоб жінки замовкли, і раптом усе вщухло. Судді і помічник прокурора скористувавшись з цього, протислися і зникли, а Лопатін почав перепитувати прізвища. Жінки лізли одна поперед одної, вигукуючи свої прізвища. Він стримував їх, заспокоював, і сказав про засуджених до страти, що їх засуджено до каторги, а про решту, що їх виправдано і одразу замість зойків та тихих покірливих сліз у жіночому натовпі пролунали радісні слова і зідхання. Лопатін пробув з жінками хвилин з 10 і потім запитав, чи всі знають вирока, дістав позитивну відповідь і кілька несподіваних

— Дякуємо.

Він обіцяв жінкам, що клопотатиметься про всіх засуджених підчас затвердження вироку і випроставшись по військовому, відправивши вуса, швидко пішов догонити суддів.

Оборонці затрималися, обговорюючи касаційні скарги та клопотання. Коли вони вийшли, увесь натовп родичів кинувся до них і тут довідався і відчув увесь жах вироку. Гістеричні жіночі зойки, нестримні й божевільні, пролунали на В'язничному майдані, раптом розшматували тишу зимового вечера. І тут на брукові вкритому тонким снігом лишилися непритомні жіночі постаті. Коло них метушилися рідні та близькі, а кінні городовики насадили на них, вимагали, щоб вони відсунулися від брами й пустили арештантів. Приїхав віз по хорого телеграфіста. У дворі запалили смолоскипи. Підсудних вивели, вишикувавши почитирі, оточили ще більшою вартою й швидко повели. Коли вони підійшли до жінок, то все довкола потонуло у божевільних страшних зойках і вигуках. Засуджені і виправдані йшли вкупі, рука до руки, зосереджені, мовчазні, ніби поспішаючися швидче піти від жіночих зойків. Жінки рвонулися за партією, але кінні городовики не пустили їх, і вони пішли по домівках, понісши з собою біль. Годині о 10-ій вечора усіх виправданих випущено з в'язниці, а засуджених до страти закуто у ручні й ніжні кайдани.

30-го грудня засуджених ще раз викликано до церковної залі поправного дому й Лопатін перечитав їм вирока в остаточній

формі. Це був військово-судовий звичай, який нікого не цікавив і не хвилював. Тут такі підсудні подали Лопатіну касаційні скарги, що їх склали оборонці, а потім усіх відрядили назад до губерніяльної в'язниці.

Увечері 31-го грудня на приміщенні англійського клубу відбувся новорічний баль і його відкрив вальсом у парі з молоденькою дівчиною років 16-ти в білому убранні той таки самий генерал-майор Лопатін, у тих самих густих еполетах, в яких він фігурував на суді.

VI. РОЛЯ В'ЯЗНИЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Ще до початку судових засідань у справі залізничників в'язнична адміністрація брала в ній гарячу участь. Усі вісім страчених довго сиділи в Катеринославській в'язниці до суду. В'язниця їх безперечно з свого погляду вивчила й оцінила. Старший в'язничний доглядач Білокоз (що згодом помер од висипного тифу) взивав їх „орлами“. Це був фахівець щодо биття в'язнів. Високий ставний блондін, з правильними рисами обличчя і якимись безбарвними нерухомими очима, Білокоз майже завжди приймав усіх, що прибували до Катеринославської в'язниці, перепитував усіх, за віщо заарештовані і деяких відокремлював, пропускав крізь лад, за в'язничним виразом, тобто наказував своїм доглядачам: „Заберіть його“, а ті тягли арештанта до сумежного приміщення і там били. Часто-густо тут-таки коло в'язничної брами, де приймали прибулих, Білокоз наказував відрядити того або того арештанта до темного карцера. Оце й то Білокоз і визнав їх за „орлів“, тобто людей, що з ними нема спокою і, звичайно, про те знав суд. З першого ж дня до них було і виразне ставлення Лопатіна, з відзнакою поваги й побоювання. Надто ненавидів він і побоювався Ткаченка-Петренка та Зубарева-Кузнецова. Лопатіну либонь здавалося, що навіть на самому суді можливий напад на нього цих підсудних. Ніхто інший, крім в'язничної адміністрації або губернатора, такого ставлення до них Лопатіна нав'ясти не міг, а вони мали підстави. Коли 6 грудня 1908 року, тобто тижнів за два до вироку в'язні правили у в'язниці в присутності губернатора та Лопатіна молебінь і надсилали телеграму з привітанням на цареве ім'я, то серед них стався розкол, траплялися навіть бійки. Цю історію з молебінем затіяла невеличка купка підсудних, яких інспірували

90

сама адміністрація. Лопатіну і суддям цей молебінь і підписи під телеграмами мали правити за дуже простий і надійний спосіб розподілити підсудних на овець та козлищ. Отже, зрозуміло чому він вважав за потрібне бути на молебні. Не зважаючи на ролю у справі, кожний, дарма що він був випадковою і неповнітною постаттю, мусив усвідомити, що його засудять до смертної кари, якщо він не був неповнолітній. Так воно й сталося. Моральне катування було жакне. Зовсім не революціонери за своєю вдачею і переконаннями, переважна більшість підсудних проте ставилася до такого акту з огидою. Доки готувався молебінь вони мучилися, не знаючи що робити. По камерах ходив з відома в'язничної адміністрації підписний лист, де збирали підписи тих, що бажали послати привітальну телеграму. От з тими, що носили листа, і зчинилася бійка. Після неї 12 чоловіка, а між ними усіх потім страчених, посаджено до башт (8-ої і 9-ої) по шість чоловіка до кожної. Про все це докладно довідався Лопатін і другого дня цю подію одверто обмірковували на коритарах суду та в буфеті.

В'язничні „орли“ обернулися на орлів і в очах суду. Долю усіх цих 12 чоловіка безповоротно вирішено. Четверо з них не потрапило на шибинецю, як ми вже говорили, лише через те, що в грудні 1905 року, коли точилися події, за які їх звинувачувано, вони мали від 18 до 21 року.

Усіх, що відмовилися підписати телеграму, було не 12, а 19 чоловіка, але решта 7 уже після вироку та помилування тих, що подавали телеграму, не встояли й приєдналися до клопотання про помилування.

Після оголошення вироку усіх 12 закуто в ніжні й ручні кайдани і з того часу адміністрація в'язнична відокремилася їх в особливу групу. Знаючи їх, адміністрація їх не займала, бо побоювалася, що будьяка сутичка буде відома суспільству. Поза тим займати їх було небезпечно і персонально для доглядачів. З Петром Бабичем бо трапився такий випадок: доглядач з новеньких якось ударив його, Бабич накинув йому на ший свої ручні кайдани й почав його давити, і якби не підоспіла допомога, доглядач загинув би. Така рішучість, як відомо, завжди викликає у в'язниці ввічливе ставлення, отже адміністрація пильнувала не займати їх, але вона розуміла, що ці люди навіть дух непокори і решті в'язнів. В будьяких в'язничних ексце-

сах та голодуванні вони ставали на чолі сутички. І хоч як намагалися їх ізолювати, вони впливали на ціле в'язничне життя надаючи йому свого бунтівливого духу.

Після оголошення смертних вироків, минало 8—10 день доки діставали конфірмацію від командувача військової округи— і все кінчалось. Людей або вішали або оголошували їм про заміну смертної кари на каторгу, але тут проминули не дні, а тижні й місяці і засуджених ніхто не займав. Їм лише вперто радили приєднатися до прохання на цареве ім'я і що рази мали протест обурення. На клопотання оборонців та родичів усіх 12-тьох засуджених переведено з смертних підвальних камер, кліток кроків на 6 удовжину з склелінням над головами, з брудними вогкими стінами, без ліжок, столів і ослонів. Їх посадили до в'язничної башти. Від цього переводу зраділа ціла в'язниця. Самі засуджені з того часу переконалися, що смертну кару їм замінено на каторгу й з дня на день чекали офіційного повідомлення. Навіть в'язнична адміністрація поійняла віри, що страти не буде. Але непевність дуже мучила засуджених. Ця непевність турбувала, та вже з інших міркувань, і губерніяльне начальство. Як там не буде, а, орлів треба позбутися. Їх треба або відрядити до каторжних в'язниць, або поквитатися з ними.

VII. СТРАТА І ПЕРЕДСМЕРТНИЙ ЛИСТ ТКАЧЕНКА-ПЕТРЕНКА

Саму страту виконаю вночі проти 4-го вересня на трямах пожежної повітки 4-ої поліційної дільниці, як її завжди виконувано тоді в Катеринославі. У в'язничній конторі, чекаючи на прокурора, лікаря та пона, засудженим дозволили написати листи до рідних. З цих листів ми маємо, на жаль, лише один - Ткаченка-Петренка, бо цей лист якимсь то побитом потрапив у копії до справ департаменту поліції.

Ось цей лист: *)

„Драстуй і прощай, дорогий брате Олексю і решта братів робітників та друзів.

Шлю я вам свій щирий і останній поцилунок. Я пишу зараз коло ешафоту і за хвилину мене повісять за дорогу нам справу. Я радий, що не дочекався огидних мені слів од ворога... Йду я на ешафот гордовитим кроком, бадьоро й сміливо дивлюся у

*) Листа цього вперше видруковано у виданні „Катеринославського Іспарту“—матеріяли за 1904—1906 р. р. Автор.

вічі своїй смерті і смерть мене не може лякати, бо я, як соціаліст і революціонер, знав, що мене за обстоювання наших класових інтересів по голові не гладитимуть, і я умів провадити боротьбу і, як бачите, змію вмирати за нашу спільну справу, як і належить чесній людині. Поцілуй за мене міцно моїх батьків. Прощу вас любити їх так, як і я люблю своїх братів-робітників і свою ідею, що за неї віддав усе, що лише міг. Я за переконанням соціал-демократ і ні на крок не відступаю від свого переконання до кінця свого життя. Нас зараз коло ешафоту 8 чоловіка в одній справі—тримають себе бадьоро. Не кажи батькам, що мене страчено, бо ця звістка після довгої розлуки з ними зовсім їх уб'є.

Дорогий Олексо, ти так само не турбуйся і не хвилюйся, уяви собі, що нічого особливого не сталося зо мною, бо це лише позбавить тебе останньої сили. Адже однаково помирати треба колись. Сьогодні 3-го вересня о 8-ій годині вечора до нашої камери ввійшов натовп доглядачів, схопили мене за руки, закули, потім вивели решту, взяли попід руки й повели у самісібілизні, босих під браму, де стояло чоловіка з 50 варті із добутими шаблями, забрали й повели до 4-ої дільниці, де приготовано петлю, і так це смішно, як ця варта з якимсь жахом дивиться на нас, мов на якихось звірів, їм бо напевне здається, що ми якісь звірі, але ми чесніші за них. Ну, та гаразд, напиши кумові палке привітання і поцілуй його та Федорова міцно за мене. Живіть дружньо та не згадуйте мене лихом, бо я нікому шкоди не заподіяв. Ну, прощайте, вже 12-та година ночі, я наближаюся до петлі, з якої обдарую вас своєю останньою усмішкою. Прощайте, Олексо, Дмитре, Анатолію і всі добрі друзі—усіх вас міцно обіймаю, тисну й гаряче цілую останнім своїм поцілунком... Писав би ще та дуже незручно, бо руки скуто до купи та й часу бракує—підгонять... Звичайно, спершу ніж ти дістанеш цього останнього листа, я буду в сирій землі, але ти не тужи, не забудься Ані Ільченко переказати привітання. Прощайте всі і всі дорогі і ті, що знали мене. Напиши Богуславському та решті. Востаннє міцно цілую вас.

Григорій Федорович Ткаченко-Петренко. 3-го вересня о 12-ій годині ночі.

Місто Катеринослав, 1908 рік".

Так кінчилася Катеринославська трагедія.

А потім розпочалося про неї телеграфне листування між Столипіним, Сухомліновим та Каульбарсом, з допомогою якого Столипін намагався скинути з себе звинувачення за ці вісім страт, а Каульбарс виправдовував себе й намагався вгамувати Столипінське сумління, що й так було цілком спокійне та холодне. Адже епопея шибениці була йому не в дивину. Він сам був за її головного героя й апологета через ціле своє прем'єрство, починаючи від розгону першої державної думи.

VIII. ОСТАННЄ СЛОВО

Наше оповідання кінчилося. Якщо перед читачами пройшли загальні картини суду і грудневих подій 1905 року на Катерининській залізниці, то мети своєї автор досягнув. Лишається тільки сказати, що в цій жажливій справі трагедія підсудних не вичерпувалася ви роком і дальшою карою. Ще до суду під час вибуху в Катеринославській в'язниці 27-го квітня 1908 року частину їх забито, а частину поранено.

От як описувала Катеринославська газета ці події у № 597 від 1 травня 1908 р. у статті «У в'язниці».

„Як відомо два дні тому в губерніяльній в'язниці сталася трагічна подія, що призвела до жертв близько 60-ти чоловіка

О першій годині дня у в'язниці пролунав вибух, який було чути по всіх кінцях міста. Виявилось, що вибух стався коло північного муру в'язниці, що межував з приміщенням 4-ї поліційної дільниці, де містилися кінні городовики. У цьому місці мур має понад два з половиною аршини grubизни. Лише цим і можна пояснити, що мур лишився цілий. А втім вибух був такий сильний, що мур розколовся і до 4-ї дільниці посипалася цегла. Шибки на приміщенні кінних стражників повибивано і досі ще не з'ясовано, за яких обставин стався вибух.

Під час вибуху серед доглядачів, що вартували в'язнів на прогулянці, сталася метушня і скористувавшись з цього в'язні розбіглися хто куди... Гадаючи, що мур пробито частина заарештованих кинулася до місця вибуху, але тут побачили, що мур не пошкоджений. Тоді двоє видряпалося на дах. Їх углядів стійковий і кілька разів у них вистрелив. Обох забито...

Під час вибуху у вартівні стояла варта 133-го Сімферопільського полку, що негайно прибула до двору. Углядівши в'язнів що тікали, салдати почали по них стріляти.

У дворі тоді саме було близько 30-ти в'язнів. Багато з них попадало і удамо мертвих. З 30-ти чоловіка, що були на дворі, забито 12-тьох.

Зроблено кілька залпів у вікна камер і так само багато поранено і забито. Негайно в'язницю оточило військо. Прибула військова й цивільна влада, що й розпочала слідство.

Усього забито 29 в'язнів, поранено 30, з яких один в'язничний доглядач Назаров. З 3-ої години дня розпочався трус у внутрішньому приміщенні в'язниці. Трус тривав до пізньої ночі“.

Треба додати ще, що салдатів приведено накоритари та до всіх камер в'язниці і вони жорстоко били прикладами. Крім забитих підчас цієї історії й поранених ще більше було жорстоко побитих. З поранених і з побитих дехто помер. Інші від бійки та поранення дістали туберкульозу. Скільки саме забито, поранено й потерпіло від бійки з учасників описуваного процесу, з'ясувати важко, але всі ті, що перебували у Катеринославській в'язниці 27-го квітня 1908 року, безперечно зазнали биття.

Тепер бракує будьякої можливості простежити і переказати ті моральні і фізичні катування, що їх зазнали за наступних років засуджені до каторжних в'язниць та заслання. Треба лише пригадати що всі, хто відбував каторгу терміном понад 8 років, визволилися лише 1917 року за другої революції, коли вже не було виувнатців їхніх страждань. Столипін забито. Лопатін і Курочкин померли. Долю генерала Кульбарса автор не знає, але в усякім випадку він давно вже зник з життєвого кону.

А багато засуджених у цій справі живі й досі. Каторга й заслання загартувала їх і вони працюють тепер по різних ділянках і до того багато з них по своїх рідних місцевостях Донецького басейну.

Згадуючи їх, автор шле їм своє привітання.

ЗМІСТ

Від автора	3
Попереднє слово — „Справа про захоплення революціонерами Катерининської залізниці у грудні 1905 р.	5 - 10

Частина перша — Події.

I. Загальна картина грудневих повстань 1905 р. на Катерининській залізниці	11-19
II. Станція і місто Катеринослав	19-24
III. Станція і містечко Нижнєдніпровське	24-25
IV. Станція Ясиновата.	25-31
V. Станція Овдіївка	31-36
VI. Станція Горлівка, Горлівський машинобудівельний завод — Рудні Південно-Російського промислового товариства.	36-39
VII. Горлівський бій.	40-44
VIII. Станція Микитівка	44-46
IX. Станція Єнакієво — Петровські заводи та Вівільська рудня.	46-50
X. Станція Алчевська — Донецько-Юр'ївський завод та Жилівська рудня.	51-53
XI. Станція Дебальцево	53-55
XII. Станція Юзівка	55-58
XIII. Станція Алмазна село Чорнухино — станція Чаплино-Межева, Демурино і Присяна	58-60
XIV. Станція Гришино	60-68

Частина друга — Суд.

I. Обвинувачення.	69-72
II. Обставини суду.	72-77
III. Судове слідство.	77-82
IV. Промови.	82-84
V. Вирок.	84-90
VI. Роль в'язничної адміністрації	90-92
VII. Страта і передсмертний лист Ткаченка-Петренка	92-94
VIII. Останнє слово.	94-96

Сканувала Щетініна Т.В.

З фонду НБ ДНУ ім. О. Гончара

**НТБ
ДНУЗТ**

З фонду НБ ДНУ ім. О. Гончара

**НТБ
ДНУЗТ**